

17. Yüzyılda Ayntâb'da Aile Family in The Ayntâb of 17th Century

İsmail KIVRIM*

Öz

Toplumun temel kurumu olan aile, Ayntâb'da İslam hukuku ve şehrin örf ve adetlerine göre oluşmuştur. Nişan evlenecek çiftlerin birbirlerini tanıma dönemidir. Nişanla ilgili tartışmalar ve nişanın bozulmasından sonra taraflar arasında ortaya çıkan anlaşmazlıklar mahkemeye yansımaktadır. Evlenecek çiftler nikâh akitlerini mahkemeden aldıkları evlenmelerinde bir sakınca olmadığını belirten izinname ile mahalle imamına akdettirmektedirler. Ayrıca aileleri evlenmelerine mâni olan kızlar ile yaşları küçük olup velileri olmayan kızların nikâhlarının da mahkemede akdedildiği görülmektedir. Nikâh akidi esnasında mihr miktarları tespit edilmekte ve bir gelenek olarak tespit edilen miktar iki eşit parçaya mihr-i mu'accel (peşin mihr) ve mihr-i mü'eccel (ertelenmiş mihr) olarak ayrılmaktadır. Çok eşliliğin görülmesine rağmen tek eşlilik daha yaygındır. Ayntâb'da ailenin sona erişini yani boşanma kocanın tek taraflı iradesiyle herhangi bir sebep göstermeksizin ve kocanın karısının rızasını aramaksızın evliliğe son vermesi (talâk), kadının bazı haklarından feragat etmek suretiyle karşılıklı anlaşarak ayrılma (hul' veya muhâla'a) ve evlenmenin belli sebeplerle kâdı kararıyla sona erdirilmesi (tefrîk) olmak üzere üç şekilde gerçekleşir. Bunlardan talâk, tamamen kocanın talebiyle gerçekleşirken, muhâla'a ve tefrik de boşanma isteği genellikle kadın tarafından gelmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ayntâb, Aile, Nişan, Nikâh, Mihr, Talâk, Hul', Tefrik.

Abstract

In city of Ayntâb, family, as being the fundamental unit of society, has been established on Islamic laws and the common law of the city. Engagement is the period of knowing each other for partners. The disputes on engagement and the disagreements between the sides of an ended engagement are reflected to the courts as litigation. The partners to be married, forwards an official document to the imam of the parish which indicates that there is no inconvenience of the marriage of partners. The girls, who are not permitted to be married by their parents or who are young and have not custodian, have been married on the approval of courts. During the wedding ceremony, a certain amount of asset is declared to be given in case of divorcing (mihr) as two equal parts: cash in advance-*mihr-i mu'accel-* and future payment-*mihr-i mü'eccel*. Despite it is possible to see the polygamous marriages, monogamous marriages are widely viewed. On the other side, Ayntâb termination of the family i.e. divorce, is performed in three ways; with the will of the husband without asserting any reason or without getting consent of his wife (*talak*), mutual agreement to break up in which wife renounces some rights (*hul' or muhala'a*), termination of marriage by the muslim judge (kadı) because of some specific reasons (*tefrîk*). From these methods of divorce, *talak* comes true because of husband's will while *muhala'a* and *tefrîk* are the results of wife's.

Key Words: Ayntâb, Family, Wedding, Engagement, Mihr, Talak, Hul', Tefrik.

Giriş

Sosyal varlık olarak insanın kendi başına yaşamını sürdürmesi, neslini devam ettirmesi, sevgi ve mutluluk gibi duyguları yaşaması mümkün değildir. Bu nedendir ki insan, ancak toplum içerisinde bütün gereksinimlerini karşılayabilmektedir. Toplumların din, eğitim, siyaset, ekonomi ve aile gibi temel kurumları vardır¹. Aile, bu temel kurumların en önemlisidir. Bu öneminden dolayı bu kurumu pek çok bilim adamı inceleyerek ailenin çeşitli yönlerini ve tanımını ortaya koymuşlardır. Bunlardan en kapsamlı tanımını Özer Ozankaya yapmıştır. Buna göre aile;

İçinde insan türünün belli bir biçimde üretildiği, topluma hazırlama sürecinin belli bir ölçüde ilk ve etkili biçimde cereyan ettiği, cinsel ilişkilerin belli bir biçimde düzenlendiği, eşler ve ana babalarla çocuklar (ailenin biçimine göre başka yakınlar) arasında belli bir ölçüde içten, sıcak, güven verici ilişkilerin kurulduğu, yine içinde bulunan toplumsal düzene göre ekonomik etkinliklerin az ya da çok, bir ölçüde yer aldığı toplumsal kurumdur².

* Doç. Dr. Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü. ikivrim@hotmail.com.

¹ Joseph Fichter, *Sosyoloji Nedir?* (çev. Nilgün Çelebi), Konya 1990, s. 125.

² Özer Ozankaya, *Toplumbilimine Giriş*, Ankara 1979, s. 233.

Bu tanımda gösterdiği üzere, her kurum gibi aile de belli bir toplumsal düzenin parçasıdır. Toplumun ayakta tutan temel öğelerdendir. İnsan türünü üretmek ve sürdürmek gereksiniminden doğmuştur. Başlıca işlevlerinden birisi budur. Ayrıca; üretim ve tüketimde bulunduğu bir ekonomisi, çocuğun toplumsallaştırılması, eğitimi, korunması, sevgi, serbest zamanların değerlendirilmesi gibi sosyolojik pek çok işlevleri olan, bütün toplumlarda en fazla evrensellik gösteren bir kurumdur.

Her toplumun kendi dinleri, gelenekleri, görenekleri, örfleri, âdetleri, ekonomileri, siyasî durumları ve eğitimleri, diğer sosyal kurumlarla karşılıklı ilişki içerisinde bulunan ailenin oluşumunda ve biçimlenişinde etkili olmuştur. 17. yüzyılda Ayntâb ailesi İslâm-Osmanlı hukukuna ve bulunduğu bölgenin örf ve adetlerine göre teşekkül etmiştir.

Ailenin Oluşumu

Nişanlama (Namzetlik)

Nişan, erkeğin belirli bir kadınla evlenme isteğini açıklayarak bunu kadına ve ailesine bildirmesidir. Bu bildirme doğrudan doğruya evlenmek isteyen kişi tarafından olabileceği gibi, ailesi tarafından da yapılabilir. Kızın ve ailesinin onaylaması ile çift namzet sayılır, söz kesilmiş ve evliliğe giden yolda ilk adım atılmış olur. Nişan, taraflar arasında yapılan bir merasim olup, bunun hiçbir hukukî değeri yoktur. Ayrıca İslâm hukuku da aralarında söz kesilen gençlere evlenme zorunluluğu yüklememektedir.

Evlenmek arzusuyla bir kızla söz kesen erkeğin, bir süre sonra, gelin adayının nikâha razı olmaması sebebi ile, nişanlısından ayrılmak mecburiyetinde kaldığı görülebilir. Böyle bir durumda, mağdur olan erkek tarafı, daha önce namzetlik esnasında ve namzetlik süresi içerisinde kıza ve ailesine çeşitli adlarla verdikleri eşya ve paraları geri almaya çalışabilir³. Bu durumda hediyelerin ve mihre karşılık verilenlerin akıbeti ise, mihrin aynen iadesi ya da kullanılan ve telef olanların bedelinin ödenmesi şeklinde olur. Hediyelerde ise hibe hükümleri uygulanır: Mevcutsa iadesi gerekir, kullanılmış veya şekil değiştirmişse iadesi gerekmez⁴. Örneğin, nişandan ayrılma davaları dolayısıyla yukarıda sözü edilen Ali, Selina'ya verdiği eşyalar karşılığında 2,5 kuruş alırken, Mehmet, nişanlılık süresince harcadığı 100 kuruşu Cennet'in ailesinden alabilmek için Halep mahkemesine müracaat etmiştir⁵. Ehlicefa Mahallesi'nden Yusuf Çelebi ise, nişanlısı Cemile'nin bir başkası ile evlenmesi üzerine vekili aracı ile Cemile'ye verdiği 45 kuruş kıymetli bir sim hançeri, 5 kuruş kıymetli bir sim bıçağı, 5 kuruş kıymetli bir çift altın küpeyi, 5 kuruş kıymetli bir kuşağı ve 2 kuruş kıymetli bir çakşırı geri almıştır⁶.

Nikâh

Ailenin teşekkül edebilmesi ve evlenmenin olabilmesi için de nikâh akdi denilen sözleşmenin yapılması gerekmektedir. İslâm hukukuna göre nikâh, tarafların ve şahitlerin katılımıyla gerçekleştirilen medenî bir sözleşmedir. Bu şekilde gerçekleştirilen bir sözleşme

³ Bu konuda verilmiş bir fetvâ şöyledir: “Zeyde Hind nişanlanırken, Zeyd Hind'e nişan olarak şu eşyayı verir. Daha sonra da Hind'le evlenmekten vazgeçer. Adı geçen eşya hâlâ ortadaysa, Zeyd bunları Hind'den geri isteyebilir mi? Cevap: Evet”. Colin Imber, “Kadınlar, Evlilik ve Mülkiyet: Yenişehirli Abdullah'ın Behcetü'l-Fetâvâ'sında Mehr”, *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, (Editör: Madeline C. Zilfi), (çev. Nemeiye Alpay), İstanbul 2000, s.84.

⁴ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslamiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, C. II, İstanbul 1968, s. 12–13; Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, C I, İstanbul 2001, s. 97–98; M. Akif Aydın, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, İstanbul 1985, s. 14; Halil Cin, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Konya 1988, s. 49–50; Vehbe Zuhâyli, *İslâm Fıkhi Ansiklopedisi*, (çev. Beşir Eryarsoy, H. Fehmi Ulus, Abdurrahim Ural, Yunus Vehbi Yavuz, Nurettin Yıldız), C. IX, İstanbul 1994, s. 25.

⁵ Gaziantep Şer'îye Sicili [=GŞS] 55–230/2 (1117/1706).

⁶ GŞS 49-14/3 (6 Şaban 1109/17 Şubat 1698)

muteberdir. Muteberliği açısından, sözleşme esnasında ayrıca bir memur veya din görevlisinin bulunma zorunluluğu yoktur⁷. Nikâh akdi için İslâm hukukunda aranan şartların gerçekleştiği her akit, sahih ve muteberdir. Ne var ki nikâh akdinin önemi ve cemiyet hayatında oynadığı rol dolayısıyla ilk devirlerden itibaren bu akit, gelişigüzel bir şekilde yapılmamış, hukukî yönünü bilen ve önüne gelen akittin hukukî şartlarının gerçekleşip gerçekleşmediğini kontrol eden bir meslek adamının huzurunda yapılmasına önem verilmiştir⁸.

Osmanlı Devleti'nde nikâh kıyılmadan önce taraflar, evlenmelerine mâni bir hal olmadığını gösteren ve evlenmeye izin veren yazılı bir belgeyi (izinname⁹) kadıdan almak zorundaydılar. İlk defa Kanunî Sultan Süleyman zamanında resmen izinname alma usulünden bahsedilmektedir. Ebussuûd Efendi'nin fetvalarından anlaşıldığına göre, padişah evlenme sözleşmesi için kadıdan izinname alınmasını emretmiştir¹⁰. Kadının izinnamesi, nikâhın hukukî geçerliliği bakımından şart değildir. Nikâh akdi, şimdiye kadar yapıla geldiği üzere iki şahidin önünde icra edilebilir¹¹. Ancak devlet, bir yaptırım olarak, kadı huzurunda veya kadı izniyle akdedilmeyen nikâhların varlığıyla ilgili ihtilâfların mahkeme tarafından dinlenmemesini istemiştir¹². Bundan dolayıdır ki, evlenecek kişiler ya mahkemede kadı huzurunda ya da kadı izni ile imama nikâh akdetme yolunu tercih etmişlerdir. Ancak, mahkeme tutanaklarına izinname kaydolunması Tanzimat'tan sonra mecburî tutulduğundan¹³, 17. yüzyıl Ayntâb mahkeme tutanaklarında izinname örneklerine rastlanmamaktadır. Ancak bu dönemde Ayntâb'da nikâhların nasıl akdedildiğini mahalle imamlarının nikâh akdetmedeki anlaşmazlıklarını bir hüküm belgesinden öğrenmekteyiz. Evlenecek çiftler önce mahkemeye giderek evlenmelerinde bir engel olmadığını belirterek bir izin belgesi (izinname) almaktadırlar ve izin belgeleri ile birlikte mahallelerinde bağlı buldukları caminin veya mescidin imamına kendi rızalarıyla evlenmek istediklerini bildirerek nikâh sözleşmelerini şahitler huzurunda gerçekleştirmelerini istemektedirler.

Şarkıyan Mahallesi'nde bulunan Hasan Mescidi'nin padişah beratı ile tayin edilen imamı Ali Halife, padişah sarayına bir dilekçe göndererek “ Bu mahalle-i mezbûrede akd-i nikâh olub tarafı şer'den (mahkemeden) izinname verildikten sonra tarafeyn (evlenecek kız ve erkek) rızalarıyla akd-i nikâh idüb, dahl (karışma) ve tevhl olunmak icab etmez iken sonradan Mağara Mescidi dimekle maruf mescid bina olunmağla imamı olan.....(ismi yazılı değil) kimesne beş seneden beru diyâr-ı aherde iken aherden(ismi yazılı değil) ben imamı mezbûrun vekiliyim deyü vaki olan akd-i nikâhı vesair bunun gibi imamet umuruna bivec ve bila berat ve hılaf-ı şer'i şerife müdahale ve ta'didine hali olmadığını bildirip men ve def olun olunma'a babında hüküm-ü şerif rica eyledüğü ecilden.....¹⁴.

Genellikle nikâhları yukarıdaki belgede de görüldüğü gibi mahalle imamları kıyarlarken, bazı nikâhların mahkemede de akdedildiğini görmekteyiz. Geleneksel İslâm (Hanefi) hukuku evlenme konusunda kadına velisinin iznini almayı her zaman tavsiye etmekle beraber akılbaliğ olan kadının velisinin izni olmaksızın evlenebilmesini ve küçük kızını

⁷ Karaman, *Mukayeseli*, C. I, s. 294.

⁸ Joseph Schacht, “Nikâh”, *İA*, C. IX, Eskişehir 1997, s. 259; Aydın, *Osmanlı Aile*, s. 85.

⁹ İzinname örnekleri için Bk. Alaaddin Aköz, “XVI. Yüzyıla Ait Bir Nikâh Defteri ve Bazı Değerlendirmeler”, *İstem*, S. 3, Konya 2004, s. 91–118. Yine aynı müellifin, *Bir İmamın Nikâh Defteri (Beşiktaş Sinan-ı Cedid Mahallesi)*, Konya 2006.

¹⁰ Gotthard Jaschke, “Türkiyede İmam Nikâhı”, *Sabri Şakir Ansay'ın Hatırasına Armağan*, (çev. Ahmet Mumcu), Ankara 1964, s. 15; M. Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, İstanbul 1983, s. 37–38.

¹¹ Colin Imber, *Şeriattan Kamuna, Ebussuud ve Osmanlı'da İslâm Hukuku*, İstanbul 2004, s. 175.

¹² Aydın, *Osmanlı Aile*, s. 94.

¹³ Jeaschke, “İmam Nikâhı”, s. 17; Ekrem B. Ekinci, “Osmanlı Aile Kanunu”, *Tarih ve Medeniyet Dergisi*, S. 43. s. 51; Aköz, *Nikâh Defteri*, s. 5.

¹⁴ GŞS 94-263-262 (10 Rebî'ü'l-âhir 1152/ 17 Temmuz 1739). Ayntâb'da mahalle imamlarının nikâh akdetmek ile ilgili bir diğer anlaşmazlık belgesi için bk. GŞS 127-147/3.

evlendirebilmesini¹⁵, başkalarının yerine vekil de olabilmesine izin vermiştir¹⁶. Ayntâb'lı akılbaliğ olan kızlar, sevdikleriyle evlenmek istedikleri zaman aileleri karşı çıkmaktadırlar. Onlar da sevdiklerine varabilmek için hukukun kendilerine verdiği bu hakkı mahkeme aracılığı ile kullanmaktadırlar. Kız velileri hukukun kendilerine tanıdığı denklik içinde evliğe mâni olmamaktadırlar. Niçin aileler kızlarının bu tür evlenmelerine karşı çıkmaktadırlar? Bu sorunun cevabını mahkemede akdedilen nikâh kayıtlarından öğrenmekteyiz. Örneğin Şehreküstü Mahallesi'nden Mehmet kendisinden izin almayan kardeşi Ayşe'nin Ahmet ile evlenmesini istemez. Hâlbuki Ayşe akılbaliğ olduğu için kendisine denk olan ile evlenmesi için velisinin iznine de gerek yoktur. Ayşe vekili Mirza Ali Bey vasıtası ile mahkemede nikâhın akdedilmesini ister. Kadı ise birbirlerine denk olan (*küfüvvü hâtibî*) Ayşe ve Ahmet'in rızalarıyla 90 kuruş mihr-i mu'accel ile 90 kuruş mihr-i mü'ecceli tesmiye tayin olunarak nikâhı akdeder¹⁷. Mahkemede nikâhının kıyılmasını isteyen bir diğer kadın ise Nurvane Köyü'nden biki-balığı olan Hatice'dir. Hatice'nin babası kızının İsmail ile evlenmesinden korkusu (*havfi*) olduğu için bu evliliğe karşı çıkar. Bunun üzerine kadı, denklikleri söz konusu olan Hatice ve İsmail'in rızalarıyla 15 kuruş mihr-i mu'accel ile 15 kuruş mihr-i mü'eccel tespit edilerek orada bulunan Müslümanlar huzurunda nikâhlarını akdeder.¹⁸ Yukarıdaki örneklerden birincisi kadının erkek kardeşi kendisinden izin alınmasını isteyerek kız kardeşinin üzerinde bir söz sahibi olduğunu ispatlamaya çalışırken, ikinci örnekte baba belki de kızının evleneceği kişi ile mutlu olamayacağından korkmaktadır.

Ayntâb'da bazı ailelerin, 16. yüzyılda olduğu gibi¹⁹ 17. yüzyılda da İslâm hukuku evlenme için bir yaş sınırı getirmediği için, küçük çocuklarını evlendirdiklerini görmekteyiz. Bu durum sadece İslâm hukukuna ait bir uygulama olmayıp, ilk ve orta çağ toplumlarında hatta İslâmiyet'ten önce Arap ve Musevilerde de görülmektedir²⁰. Hukukçular velinin, küçük yaşta evlendirmeyi, bir hâkimiyet hakkı değil, küçükleri korumak için tanınmış bir himaye yetkisi olarak kabul ederler. Küçükleri evlendirme hakkına sahip veli, bu hakkı kendi şahsi menfaatine değil sadece çocuğun menfaatine kullanmak zorundadır²¹. Bu durumda küçükleri kimler evlendirebilir? Hanefi hukukuna göre, asabe (*baba tarafından akraba olanlar*) denilen kişiler küçükleri evlendirme yetkisine sahiptir. Buna “*veli-yi has*” denir. Bunlar sırasıyla; birinci derecede, usul yani baba, babanın babası dede, ikinci derecede, ana baba bir erkek kardeşler, baba bir erkek kardeşler ve bunların oğulları, üçüncü derecede ana baba bir amcalar, baba bir amcalar ve bunların oğulları²². Kürkcuyan Mahallesi'nde sakin olan Sinem gibi bunlardan hiç biri yok ise velâyeti, *velâyeti âmme* olarak devlet başkanı veya onun seçtiği kadı icra eder²³. Sinem mahkemeye müracaat ederek babası Ali'nin kaybolduğunu ve başka bir velisi olmadığını belirterek nefsinin Mehmet'e 15 kuruş mihr-i mu'accel ve 15 kuruş mihr-i mü'eccel ile nikâh ve tezvîc olunmasını istemektedir. Kadı da tarafların rızaları ve velâyet-i âmme olarak birbirlerine denk olan Sinem ve Mehmet'in nikâhlarını akdeder²⁴.

Mahkeme kayıtlarında velileri olanların değil de, velisi olmayan küçüklerin nikâh için izin aldıklarını görüyoruz. Buna örnek ise babası olmayan ve üvey babası Musa ile

¹⁵ Bu duruma örnek ise Tövbe Mahallesi'nden Fatma'nın davasıdır. Fatma akil baliğ olmadan annesi Emine tarafından Mehmet isimli kişi ile evlendirilmiştir. Fatma akil baliğ olduğu zaman nikâhı kendi isteği ile kabul etmiştir. GŞS 35-76/1 (20 Rebî'ü'l-âhir 1094/18 Nisan 1683).

¹⁶ Cin, *Evlenme*, s. 68; Zuhâyli, *İslâm Fıkhı*, C. IX, s. 67.

¹⁷ GŞS 33-106/1 (3 Receb 1088/1 Eylül 1677).

¹⁸ GŞS 33-211/3 (25 Muharrem 1089/19 Mart 1678).

¹⁹ Leslie Pierce, *Ahlak Oyunları 1540-1541 Osmanlı'da Ayntab Mahkemesi ve Toplumsal Cinsiyet*, İstanbul 2005, s.173.

²⁰ Cin, *Evlenme*, s.77.

²¹ Cin, *Evlenme*, s. 78.

²² Bilmen, *Kamus*, C.II, s. 45; Cin, *Evlenme*, s. 71; Zuhâyli, *İslâm Fıkhı*, C. IX, s. 158.

²³ Bilmen, *Kamus*, C.II, s.46-47.

²⁴ GŞS 45-52/2 (Evâsıt-ı Şaban 1107/25 Mart-4 Nisan 1696).

geçinemeyen (*âdem-i zindegâni bulunmayub*) Ayşe'nin davasıdır²⁵. Tahminen yedi sekiz yaşlarında olan küçük Ayşe Molla Ahmet Mahallesi'ndeki teyzesi Elif'in yanına sığınmıştır. Bu duruma üzülen aynı mahalleden Mürsel, küçük oğlu Mehmet ile Ayşe'yi mu'accel ve mü'eccel 60 kuruş mihr ile evlendirmek ister. Teyze Elif, mahkemeye müracaat ederek kadından nikâh için izin ister. Kadı ise velayeti amme olarak hukuk gereği gerekli izni şartlı olarak verir. Kadının şartları ise şunlardır; Ayşe'nin cüssesinin muamele-yi zevciyete tahmili olmadığı için kayınpeder Mürsel yanında 3 sene zifafsız koruyacak, bundan sonra Ayşe buluğa erdiği zaman nikâhı kabul ederse evliliğin gerçekleşeceğini Mürsel'e tembih etmiştir. Bu örnekte de görülüyor ki korumasız ve kimsesiz sayılabilecek küçük bir kız çocuğu, evlilik akdini yerine getirebilecek yaşa gelmesi şart koşulmak suretiyle evlendirilmek üzere güvence altına alınmıştır.

17. yüzyılda Ayntâb'da mütesellimlerin evlenen kimselerden izinname akçesini devletin tespit etmiş olduğu miktardan daha fazla aldıkları tespit edilebilmektedir. Bu dönemde devletin tespit ettiği miktar seyyibeden (dul) 30 akçe, bakireden 60 akçedir. Fakat mütesellimler dulların nikâhlarından 2 şer, 3 er kuruş bakirelerin ise 4 er, 5 er kuruş almaktadırlar²⁶. İzinname akçesi fazla almamaları hususu kendilerine bildirilmesine rağmen bu durumun devam ettiğini bir yıl sonraki bir diğer belgeden anlamaktayız. Yine mütesellimler izinname akçesi olarak seyyibelerden 2 şer 3 er, bakirelerden 4 er 5 er kuruş aldıkları gibi ve 1 esedî kuruşu 70 akçe, bir riyali kuruşu 80 akçe olarak kabul etmektedirler. Mütesellimlerden bu duruma son verilmesi istenerek, seyyibelerden 30 akçe, bakirelerden 60 akçe alınmasını, 1 esedî kuruşun 110 akçe, 1 riyali kuruşun da 120 akçeye ve paranın 3 akçe olarak alınması istenmiştir²⁷.

Mihr

Osmanlı toplumunda kadınlar evlenecekleri zaman, damat tarafından kendilerine mihr ödenmekteydi. Nitekim tarihin ilk çağlarından bugüne kadar muhtelif hukuk sistemlerinde mevcut olan mihr, erkeğin evlenirken kadına verdiği veya vermeyi taahhüt ettiği para veya maldır. Erkek tarafından kadına mihr verilmesi, geçerli bir şekilde akdedilmiş olan evliliğin doğurduğu sonuçlardan biridir. Mihr tarafların iradesinden veya kanundan doğabilir. Mihrin taraflarca önceden tespiti, genel kural olup sonradan doğabilecek ihtilafları bertaraf etmek gayesine yöneliktir²⁸. Bu sebeple mihrin önceden tespit edilmesi de sünnettir²⁹. İslâm hukukunca mali bir değeri olan, satışı veya kullanılması yasak olmayan her şey mihr olarak verilebilir³⁰.

Mihr, nikâh esnasında belirlenip belirlenmemesine göre *mihri müsemma* ve *mihri misil* diye ikiye ayrılır. Tarafların konuşarak, üzerinde anlaşmaları mihre mihri müsemma (Belirlenmiş mihr) denir. Nitekim Ayntâb'da nikâh akitleri esnasında mihrin tespit edildiğini bilmekteyiz. Örneğin, Şehreküstü Mahallesi'nden Ayşe ile Ahmet'in mahkemede kıyılan nikâhları esnasında 90 kuruş mihri muaccel (*peşin mihr*) ile 90 kuruş mihri müecceli (*ertelenmiş mihr*) tesmiye tayin olduğundan yukarıda bahsedilmişti³¹.

Mihr, kadının evlenmeden doğan bir alacağı olduğu için, ödeme şekli üzerinde taraflar bazı anlaşmalar yapabilirler. Mihr, evlenme akdi anında verilebileceği gibi, daha sonraki bir tarihte de ödenebilir. Buna bağlı olarak akit esnasında peşin ödenen mihre, mihri muaccel

²⁵ GŞS 32-28/3 (10 Rebî'ü'l-âhir 1086/4 Temmuz 1675).

²⁶ GŞS 31-117/319 (Cemâziye'l-evvel 1087/30 Temmuz 1676).

²⁷ GŞS 30-213/2 (Evâhir-i Cemâziye'l-evvel 1088/22-30 Temmuz 1677).

²⁸ Cin, *Evlence*, s. 212.

²⁹ Bilmen, *Kamus*, II, s. 122.

³⁰ Bilmen, *Kamus*, II, s. 122.

³¹ GŞS 33-106/1 (3 Receb 1088/1 Eylül 1677).

denir³². Mihrin aynı veya nakdi olarak ödenmesi gelenek-görenek, örf ve âdetlere göre değişmektedir. Ayntâb'da evlenen kadınların mihrlerinin nikâh esnasında nakit para olarak ödendiğinin tespit edildiğini yukarıda belirtmiştik.

Mihrin tasarruf hakkı tamamıyla nikâh akdi yapılan kadına aittir. Kadın isterse mihrinin bir kısmını veya tamamını kocasına hibe edebilir, fakat bunun için kocası dâhil hiç kimse tarafından kesinlikle zorlanamaz³³.

Mihrin miktarının belirlenmesinde günün şartları ve ailelerin ekonomik açıdan yer aldıkları tabakanın yanı sıra; kadınların yaş, güzellik, servet, akıl, dindarlık, bekârlık-dulluk, bilgi, güzel ahlâk, çocuklu veya çocuksuz olmak gibi özellikleri de belirleyici olmaktadır³⁴.

Mihrin en çok ne kadar olacağı hususunda bir sınırlama yokken, Hanefi hukukuna göre, mihrin verilebilecek en asgari miktarı, para hâline getirilmiş olsun veya olmasın 10 dirhem gümüştür. Bu miktardan aşağı bir mihr tespit edilemez³⁵. Ayntâb'da tespit ettiğimiz mihr ile ilgili 242 belgede, en düşük ertelenmiş mihr miktarı 5 kuruş iken (3 adet), en yüksek mihr miktarı ise 500 kuruştur (2 adet). En fazla mihr miktarı 34 adet ile 50 kuruş gelirken bunu 25 adetle 30 kuruş, 24 adetle 20 kuruş, 23 adetle 15, 19 adetle 40 kuruş, 18 adetle 10 kuruş ve 16 adetle 100 kuruş takip etmektedir. 100 kuruşun üzerinde ise 18 adet mihr bulunmaktadır. Bu durum mihr miktarlarında 10 kuruş ile 50 kuruş arasında bir yığılma olduğunu göstermektedir (bk. Tablo 1).

Tablo 1: Ayntâb'da mihr-i müeccel miktarları (1650-1700)

Mihr Miktarı	Sayı	%
1-10 kuruş	24	10
11-20 kuruş	53	21
21-30 kuruş	45	19
31-40 kuruş	27	11
41-50 kuruş	40	17
51-60 kuruş	8	3
61-70 kuruş	2	1
71-80 kuruş	7	3
81-90 kuruş	2	1
91-100 kuruş	16	7
100 kuruş ve üstü	18	7
Toplam	242	100

Eş ve Çocuk Sayıları

Geleneksel Osmanlı ailesinin niceliksel olarak büyüklüğüne kısaca bakmamız gerekirse, yapılan araştırmalar Osmanlı toplumunda sanılanın aksine çok eşliliğin yaygın olmadığını, toplumun çok büyük bir kısmında tek eşliliğin geçerli olduğunu göstermektedir³⁶.

³² Bilmen, *Kamus*, II, s. 121–122; Cin, *Evlenme*, s. 218; Zuhayli, *İslâm Fıkhı*, IX, s. 220.

³³ Karaman, *Mukayeseli*, C I, s. 338.

³⁴ Karaman, *Mukayeseli*, I, s. 340; Zuhayli, *İslâm Fıkhı*, IX, s. 202.

³⁵ Bilmen, *Kamus*, II, s. 122; Karaman, *Mukayeseli*, I, s. 340; Cin, *Evlenme*, s. 216; Zuhayli, *İslâm Fıkhı*, IX, s. 203.

³⁶ Hüseyin Özdeğer, 17. Yüzyılın ortalarına doğru Bursa tereke defterleri üzerine yapmış olduğu araştırmada, 1092 evli erkeğin 49'unun 2 eşli (%4,4), ikisinin de 3 eşli (%0,1) olduğunu, 1041'ininde tek eşli (%95,5) olduğunu ortaya koymuştur. Hüseyin Özdeğer, *1463-1640 Yılları Bursa Şehri Tereke Defterleri*, İstanbul 1988, s. 50. Ömer Lütfi Barkan Edirne'deki askerî sınıfın terekeleri üzerine yaptığı araştırmada, 1516 evli erkeğin 1407'sinin tek eşli, 103'ünün 2 eşli ve altısının da üç eşli olduğunu belirtmiştir. Ömer Lütfi Barkan, "Edirne Askerî Kassam'ına Ait Tereke Defterleri (1545-1659) P" *Belgeler*, III (1966) Ankara 1968, s. 13. Sait Öztürk ise 17 Yüzyıl İstanbul Tereke Defterlerine yapmış olduğu çalışmasında 1242 evli erkekten 1147'sinin tek eşli, 84'ünün 2 eşli, yedi kişinin 3 eşli ve dört kişinin de 4 eşli olduğunu ortaya koymuştur. Sait Öztürk, *Askerî Kassamına Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri (Soysa-Ekonomik Tahlili)*, İstanbul 1995, s. 110-111, Ankara'da 18. yüzyılın ilk yarısında aile üzerine yapılan bir çalışmada 812 evli erkeğin 715' tek eşli, 84'ü iki eşli, 11'i üç eşli ve 2 tanesi 4 eşlidir. Ömer

Ayntâb'da eş ve çocuk sayılarını belirlemek için incelediğimiz şer'iyeye sicil defterleri 401 tereke kaydına tesadüf edilmiştir. Tereke sahiplerinin 377'si (%94) Ayntâb şehir merkezinde iken 24'ü (%6) köylere dindir. Bu dönemin ilk yarısına ait olan sicillerde tereke kayıtlarına pek rastlanılmazken, daha çok son döneme ait defterlerde tereke kayıtlarının varlığına şahit olmaktadır. Yine bu tereke kayıtlarının 309'u Müslüman erkeklere, 79'u Müslüman kadınlara ve 13'ü ise Gayrimüslim erkeklere aittir³⁷.

Müslüman erkeklere ait 309 terekeden, 279'u evli, 25'i dul ve 5'ide bekârdır. Burada eşi olmayıp çocukları olanları dul, eşi ve çocukları olmayanları ise bekâr olarak kabul edilmiştir. Bu evli 279 Müslüman erkeğin 229'u tek eşli (%82,1), 41'i iki eşli (%14,7), 7'si üç eşli (%2,5) ve 2'side dört eşlidir (%0,7). Evli 12 gayrimüslim erkek ise 12. yüzyıldan sonra Kilise'nin Hıristiyanlar arasında çok eşliliği yasaklamasından³⁸ dolayı tek eşlidirler. Bu da bize diğer Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi Ayntâb'da de tek eşliliğin yaygın olduğunu, birden fazla eşliliğe rağbet olmadığını göstermektedir³⁹.

Birden fazla eşle evlenmenin belki en önemli sebebi çocuk sahibi olma isteğidir. İki eşli 3 tereke sahibinin⁴⁰ ve üç eşli 1 tereke sahibinin⁴¹ hiç çocuğu bulunmamaktadır. Yine iki eşli 6 erkeğin⁴² ve üç eşli 1 erkeğin⁴³ bir çocukları bulunmaktadır. Osmanlı toplumunda genel kanı, evlili çiftlerin çocuk sahibi olmasının sebeplerinin kadından kaynaklandığı düşüncesinin hakim olduğu muhtemeldir. Bu sebeple erkeklerin kısır olabileceği akla gelmemektedir. Bu sebeple ilk evliliklerinden çocuk sahibi olamayan aile reisinin zaman zaman ikinci veya üçüncü bir eşle evlendiği görülebilmektedir.⁴⁴ Bir diğer neden ise erkek çocuğa sahip olma isteğidir. İlk eşin erkek çocuk dünyaya getiremediği zaman da yine devreye ikinci ve üçüncü eş girdiğini görmekteyiz. Bu duruma örnek vermek gerekir ise iki eşli 7 erkeğin hiç erkek çocuğu yok iken üçünün bir⁴⁵ ikisinin iki⁴⁶ ve diğerinin de dört⁴⁷ kız çocuğu bulunmaktadır. Bir başka örnek ise iki eşli iki erkeğin birinin 7⁴⁸ diğerinin 4 kız⁴⁹ çocuğuna karşılık birer erkek çocuğu bulunmaktadır. Üç eşli iki erkeğin birinin dört⁵⁰ diğerinin bir⁵¹ kız çocuğu olup erkek çocuğu

Demirel, "1700-1730 Tarihlerinde Ankara'da Ailenin Niceliksel Yapısı", *Belleten*, C. LIV, S. 211, Aralık 1990-Ankara 1991, s. 950.

³⁷ Bk. Tablo 3.

³⁸ Ahmet Tabakoğlu, "Osmanlı Toplumunda Aile", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C. I, Ankara 1992, s. 93.

³⁹ Ayntâb için daha öncede yapılan araştırmalarda da tek eşliliğin yaygın olduğu görülmektedir. Bk. Hüseyin Çınar, 1700-1750 yıllarında Gazi Ayntâb'da 393 evli erkeğin 330'unun tek eşli (%84), 53'ünün iki eşli (%13,5) ve 10'nunda üç eşli (%2,5) olduğu dört eşli olana rastlamadığını belirtmektedir. Hüseyin Çınar, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayntâb Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu*, İÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2000, s. 157-158; Galip Eken ise, 1752-1756 yılları arasında Ayntâb'da, 157 evli erkekten 133'ü tek eşli (%85), 19'u iki eşli (%12), 5'i üç eşli (%3) ve o da dört eşli olana rastlamadığını belirtmektedir. Galip Eken, "XVIII. Yüzyıl Ortalarında Antep'te Aile", *SÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 6, Konya 2000. s. 485; Zeynel Özlü ise 1760-1777 yılları arasında 788 terekeden 722'sinin tek eşli ve 66'sında çok eşli olduğunu ortaya koymaktadır. Zeynel Özlü, *Kassam Defterlerine Göre XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Gaziantep*, AÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2002, s. 17-21.

⁴⁰ GŞS 31-53; GŞS 43-35; GŞS 171-141.

⁴¹ GŞS 34-170.

⁴² GŞS 31-100; GŞS 34-175; GŞS 45 -21; GŞS 50 -188; GŞS 172-27; GŞS 172-37.

⁴³ GŞS 30-328.

⁴⁴ Demirel, "Ankara'da Aile Yapısı", s. 951.

⁴⁵ GŞS 31-100; GŞS 34-75; GŞS 172-37.

⁴⁶ GŞS 49-37; GŞS 52-213.

⁴⁷ GŞS 172-10.

⁴⁸ GŞS 172-76.

⁴⁹ GŞS 49- 12.

⁵⁰ GŞS 172-12.

⁵¹ GŞS 30-328.

bulunmaz iken bir başka üç eşli erkeğin de dört kız çocuğuna karşılık bir erkek çocuğu bulunmaktadır⁵².

Tablo 2: Ayntâb'da 1650-1700 yılları arasında eş ve çocuk sayıları

Eş Sayısı	Çocuksuz	1	2	3	4	5	6	7	8	9	16	Toplam
Tek Eşli (Şehirli)	13	45	51	37	21	28	12	3	1			211
İki Eşli (Şehirli)	3	6	5	6	3	5	4	4	2	1		39
Üç Eşli (Şehirli)	1	1			1	2						5
Dört Eşli (Şehirli)					1				1			2
Müslim Dul (Şehirli)		3	5	3	6	4	2					23
Tek Eşli (Köylü)	1	2	4	6	2	2	1					18
İki Eşli (Köylü)								1			1	2
Üç Eşli (Köylü)						2						2
Dul (Köylü)		1					1					2
Gayri Müslim	1	3	4	2	2							12
Gayri Müslim Dul		1										1
Kadınlar (Şehirli)	23	19	14	11	5	3	1					76
Kadınlar (Köylü)			1	2								3
Toplam	42	81	84	67	41	46	21	8	4	1	1	396

Tablo 2'den de görüldüğü üzere şehirdeki tek eşli erkeklerin en fazla iki çocuklu oldukları görülmektedir (%24). Bunu sırasıyla bir çocuklu (%21,3), üç çocuklu (17,5), beş çocuklu (%13,2) ve dört çocuklu (%9,9) takip etmektedir. Altı ve daha fazla çocuklu aile sayısı 16'yı geçmezken (%7,5), 13 erkeğin ise çocukları yoktur (%6,1). Şehirdeki tek eşli erkelerin çocuk sayılarının ortalaması ise 2,76'dır. Şehirli 76 kadından 23'ünün çocuğu bulunmazken (%30,3), 19'unun tek (%25), 14'ünün iki (%18,5), 11'inin üç (%14,5) 5'inin dört (%6,5) 4'ünde beş ve üzerinde çocukları vardır (%5,2). Bu kadınlar ya evliliklerinin ilk yıllarında ya da doğum sırasında ölmektedirler. Bu dönemde en fazla çocuğu olan Sam Köyü'nden el-hâc Hasan'dır. Hacı Hasan vefat ettiğinde biri hamile olmak üzere iki eşi, yedisi erkek olmak üzere, 16 çocuğu vardır.

Birden fazla evlilik yapanlardan, iki eşlilerin yarısı meslekî, dinî ve ilmî unvanlar taşımaktadır. Bunlardan hacı unvanlı 14, seyyid unvanlı 3, beşe unvanlı 2 ve molla, bey, ağa, miralay ve çelebi unvanlı ise birer kişidir. Mesleki unvanlı ise bakkal, takkeci, katırcı ve çerağ olmak üzere birer kişi vardır. Diğer 17 kişi ise hiçbir unvana sahip olmayan sıradan kişilerdir. Üç eşli olanlardan ise 4'ü hacı ve biri ağa unvanlı diğer ikisi ise unvansızdır. Dört eşli olan iki kişinin biri seyyid diğeri ise ayandandır. Tek eşli olan erkeklerin ise 96'sı hacı, 18'i seyyid, 13'ü molla, 4'eri beşe ve efendi ve geriye kalan ağa, çelebi, kethüda, ve bey unvanlı birer kişi bulunmaktadır. Diğerlerinin unvanları olmayıp sıradan kişilerdir.

Tereke miktarlarına eş sayılarına göre baktığımızda tek eşli olan şehirli erkeklerin 105'inin (%50) 20 kuruş ile 300 kuruş, 45'inin ise 301 kuruş ile 900 kuruş (%21,4) ve 30'unun ise 1000 kuruştan (%14,3) daha fazla maddi gelire sahip oldukları gözlenebilmektedir. İki eşli şehirli erkeklerin ise yarıdan fazlasının maddi durumlarının (%51,2) 20 ile 200 kuruş arasında olduğu tespit edilebilmektedir. Bu da bize iki eşliliğin maddi durumla alakalı olmadığını göstermektedir. Ancak bu nüfusun dörtte birinden daha fazlasının (%28,2) maddi durumu 1000 kuruşun üzerindedir. Yine tablo 3'ten görüleceği üzere üç eşli olan şehirli erkeklerin ikisinin maddi durumu 100 kuruş ile 200 kuruş arasında, birinin ise 700 ile 800 kuruş arasında ve yine ikisinin ise 2000 kuruştan fazladır. Dört eşli olan iki erkeğin ise servetleri 2000 kuruştan fazladır. Köylü erkeklerin servet dağılımları ise şehirli hemşerileriyle benzer durumdadır. Kadınların maddi durumlarının ise 20 ile 200 kuruş arasında olduğu görülmektedir. Yine gayrimüslimlerin malvarlıklarının 20 kuruş ile 300 kuruş arasında olduğunu tablo 3'te görebiliriz.

Tablo 3: Ayntâb'da 1650-1700 yılları arasında eş sayılarına göre tereke miktarı

⁵² GŞS 172-19.

Tereke Miktarları (krş)	20-100	101-200	201-300	301-400	401-500	501-600	601-700	701-800	801-900	1000-2000	2000'den fazla	Toplam
Şehirli Tek Eşli	74	38	23	15	9	10	5	4	2	17	13	210
Şehirli İki Eşli	9	11	3	2	1	1		1		6	5	39
Şehirli Üç Eşli	-	2						1			2	5
Şehirli Dört Eşli											2	2
Şehirli Müslim Dul	4	9	2	-	1	2	-	-	-	1	4	23
Köylü Tek Eşli	4	6	3	2	1			1		1	1	19
Köylü İki Eşli			1								1	2
Köylü Üç Eşli				1	1							2
Köylü Dul	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Gayri Müslim	4	3	2	1	-	-	-	-	-	1	1	12
Gayri Müslim Dul	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Şehirli Kadınlar	37	22	4	4	3	2	-	3	-	1		76
Köylü Kadınlar	2	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3
Bekâr	1	1	1	1	-	-	-	-	-	-	1	5
Toplam	87	64	27	16	10	10	4	6	1	17	18	401

Ailenin Sona Erişi

Talâk

Boşanma, karı-koca arasındaki evlilik bağının çözülmesi, evliliğin sona ermesi anlamına gelir⁵³. Boşanma hukuk literatüründe talâk şeklinde ifade edilmiştir. İslâm hukukunda talâk kelimesi hem tek taraflı irade beyanıyla yapılan boşanmayı, hem tarafların anlaşarak evlilik birliğine son vermelerini (muhâla'a), hem de mahkeme kararıyla meydana gelen boşanmayı kapsar (tefrîk). Bununla birlikte talâk tabiriyle, genellikle tek taraflı irade beyanı ile yapılan boşama kastedilmiştir. Eşlerin kurdukları yuvayı, ölünceye kadar yaşatmaları ve evliliğin ölümle son bulması esastır. Ancak eşler arası geçimsizlik bazen ileri dereceye ulaşır ve boşanma tek çare olarak görülebilir. Bu durumda boşanma, en son başvurulması gereken çaredir.

Eşlerin birbirlerinden talâk ile ayrılmalarının gerçekleşmesi için mahkeme kararına ihtiyaç yoktur. Bir başka deyişle talâkın tescil ettirilmesi şartı yoktur. Talâk ile ilgili kayıtlardan, aslında talâkın daha önce yapıldığını, fakat bir olayın sonucunda veya anlaşmazlık çıktığında mahkemeye müracaat edildiği ve boşanmaların hemen hemen tamamına yakınının kadınlar tarafından kaydedildiği görülmektedir. Bu başvuru, doğrudan kadının mahkemeye gelmesi ile olabileceği gibi, onun tarafından tayin edilen vekiller aracılığı ile de olabilir. Bu vekiller çoğu zaman baba ya da erkek kardeş gibi aile bireyleridir. Ancak kadın ile aile bağı olmayan kişiler aracılığı ile de boşanma olmaktadır. Erkekler de mahkemede benzer şekilde kendilerini vekiller aracılığı ile temsil ettirebilmektedirler.

Kadınlar, eşlerinin kendilerini tek talâk ile boşadıklarını, fakat kocalarının gerçek niyetlerinin bu olup olmadığını veya dönülebilir boşanma (*ric'î talâk*⁵⁴) ile evliliklerinin sona erip ermediğini mahkeme aracılığıyla öğrenmek isteyebilirler. Akyol Mahallesinden Zemâne isimli kadının vekili olan babası Ömer, mahkemede “*Kızım Zemâne, Hızır Beg'in taht-ı nikâhında iken, yirmi bir gün önce kızım Zemâne'yi bir defa ricat ile boşadığını ifade etmiştir. Kızım Zemâne'ye gelip zevciyet talep etmektedir.*” diyerek, damadı Hızır Bey'den olayın sorulmasını istemiştir. Hızır Bey ise karısı Zemâne'ye; “*Benden boş ol!*” dediğini, fakat talâk-ı selâse ile boşamadığını söylemiştir. Bu olayda şahitlerin olmaması nedeniyle kadı, Hızır

⁵³ J. Schacht, “Talâk”, *İA*, C. XI, Eskişehir 1997, s. 684; Halil Cin, *Eski Hukukumuzda Boşanma*, Konya 1988, s.36; Coşkun Üçok- Ahmet Mumcu, *Türk Hukuk Tarihi Ders Kitabı*, Ankara 1976, s.89

⁵⁴ Kocaya, yeni bir nikâha ihtiyaç olmadan, boşadığı karısına dönme imkânı veren boşama şekline, dönülebilir anlamında ric'î talâk denir. Karaman, *Mukayeseli*, C. I, s. 358; Cin, *Boşanma*, s. 53; Zuhâyli, *İslâm Fıkhı*, C.VII, s. 341; Aydın, *Osmanlı Aile*, s. 39; Üçok, *Hukuk Tarihi*, s. 90.

Bey'in mücerred (*tek, yalnız*) boş olsun dediğine, bunun ric'î talâk olduğundan evliliğe mani olmadığına karar vermiştir⁵⁵. Bu olaylarda eşlerin birbirinden ayrılma durumu söz konusu değildir. Fakat kadınlar kocalarının gerçek niyetlerini veya söyledikleri sözlerin ayrılmalarını gerektirip gerektirmediğini öğrenmeye çalışmışlardır.

Bu tür boşanmalarda erkekler, eşlerine söyledikleri sözlerle, eşlerinden tam olarak ayrılmadıklarını, dönülebilir boşandıklarını, aldıkları fetvayı göstererek mahkemede kanıtlamaya çalışmışlardır. Örneğin Çukur Mahallesinden es-Seyyid Ömer, eşi Döndü'ye "*Hanefî ve Şafîden benden boş ol*" demiştir. Fakat bu sözünde talâk belirtmeyip mücerred boş ol demekle "*talâk-ı ric'î*" vaki olduğunu ve nikâhın geçerliliğini belirterek, elinde müftüden alınmış bir de fetvası olduğunu söylemiştir. Mahkemede eşi Döndü'ye de bu durumun sorulmasını istemiştir. Döndü'nün, "*benden boş ol dedi talâk zikretmedi*" diye ifade vermesi üzerine talâk-ı ric'î meydana geldiğinden, sözle dönmenin sahih olduğu için, mahkeme huzurunda Ömer eşine tekrar dönmüştür⁵⁶.

Bazen de erkekler eşlerini "*Seni boşadım, boşsun, boş ol!*" *İraden elinde olsun*" gibi sözlerle⁵⁷ geri dönmesi imkânsız bir biçimde boşamakta (talâk-ı bâin⁵⁸), iddet (*kocasından ayrılan kadının başkası ile evlene bilmesi için üç defa hayız görüp temiz oluncaya kadar geçen zaman*) süreleri dolduğunda istedikleri kişilerle evlenebileceklerini belirtirler. Boşanma sebepleri ise çoğu kez aralarındaki geçimsizliktir. Fakat bu boşanma gerçekleşirken, kadınlar mihr ve iddet nafakası haklarından feragat etmektedirler. Aslında böyle bir boşanmayı muhâla'a olarak değerlendirmek daha uygun olur. Ancak söz konusu kayıtlarda muhâla'a ya da hul' gibi ifadeler yer almamakta, bunun yerine bir çeşit zimmet ibrası yoluna gidilmektedir. Örneğin, Seng-i Hoşkadem Mahallesinden Meryem, mihr-i mü'ecceli ile nafaka-i iddet ve küçük kızı Elif'in nafakasından da vazgeçerek kocası Hüseyin'den talâk-ı bâin ile ayrılmıştır⁵⁹. Bir diğer örnekte ise Tarla-yı Atik Mahallesinden Fatma ile kocası Hasan arasında geçimsizlik olduğundan (*adem-i zindegânî olmamağla*), Fatma kocasının zimmetinde olan mihr-i mü'ecceli ile nafaka-i iddet ve me'ûnet-i süknâsından feragat ederek talâk-ı bâin ile ayrılmıştır⁶⁰. Zincirli Kurbu Mahallesinden Osman ile karısı Ayşe'nin aralarında şikâkları (ayrılık) konu edilmiştir. Eşinden ayrılmak isteyen Ayşe, kocası Osman'ın zimmetinde olan 15 kuruş mihr-i mü'ecceli ile nafaka-i iddet ve me'ûnet-i süknâsından vazgeçerek ve talâk-ı bâin ile evlilikleri sona ermiştir⁶¹.

Örneklerden de görülebileceği gibi, bazen kadınlar kendileri için çekilemez hale gelen evliliklerinden kurtulabilmek için, bir kısım haklarından vazgeçerek, kocalarının talâk hakkını kullanmalarını sağlamışlardır.

Kocanın eşini geri dönüşümsüz bir biçimde yani talâk-ı bâin ile boşama sebeplerinden bir diğeri de eşinin sû-i halidir. Örneğin Yahni Mahallesinden Ahmet'in eşi Fatma'nın sû-i hali olduğunu mahalleden Ebubekir Efendi ve Hasan, Ahmet'e bildirmişlerdir. Çünkü Fatma, eşi Ahmet'in haberi olmadan Mustafa Beşe'nin evine gitmiş, burada bir saatten fazla kalarak eğlenmiştir. Bunu öğrenen Ahmet, eşi Fatma'dan talâk-ı bâin ile ayrılmıştır⁶². Bu konuda bir

⁵⁵ GŞS 33-233 (7 Rebî'ü'l-âhir 1089/12 Mart 1679).

⁵⁶ GŞS 20-28 (7 Şa'bân 1060/5 Ağustos 1650).

⁵⁷ Hangi tür sözlerin boşanmayı sağladığı konusunda uzun bir liste için Bk. Bilmen, *Kamusu*, C. VI, s. 184.

⁵⁸ Kocaya, boşadığı eşine ancak yeni bir nikâhla dönme imkânı veren boşanma şeklidir. Bu boşama, kocanın eşini üçüncü boşaması ise yeni bir nikâh da tarafların bir araya gelmesi için yeterli değildir. Aralarında büyük ayrılık (Beynûnet-i kübrâ) meydana gelmiştir. Kadının bir başkasıyla geçerli bir evlilik yapmadan, ilk eşine dönmesi mümkün değildir. Cin, *Evlence*, s. 115-116; Karaman, *Mukayeseli*, C. I, s. 359; Aydın, *Osmanlı Aile*, s. 39.

⁵⁹ GŞS 20-17 (6 Şa'bân 1060/4 Ağustos 1650).

⁶⁰ GŞS 24-81 (Evâsıt-ı Rebî'ü'l-evvel 1065/19-29 Ocak 1655).

⁶¹ GŞS 32-146 (18 Şevval 1086/5 Ocak 1676).

⁶² GŞS 25-69 (Evâ'il-i Rebî'ü'l-evvel 1068/7-16 Aralık 1657).

diğer örnek ise Kafirüyüğü Köyünden Ahmet, eşi Mihri'yi köylüsü Seyyid Ali ile köyün dışında تنها bir yerde bulduğundan dolayı boşamasıdır⁶³. Her iki Ahmet de eşlerini gayriahlâki davranışlarından dolayı talâk-ı baîn ile boşamışlardır. Çünkü pek çok erkek bu durumu kabullenemez. Aynı zamanda mahalle ve köy ahalisinin ve ehl-i örfün baskısında kalırlar. Bu tür davranış sergileyen kadınları boşamayan erkekleri mahalle ve köy ahalisi gerekirse mahalleden veya köyden ihraç etme yetkisine de sahiptir⁶⁴.

Eşler arasında bir başka ayrılık şekli ise eş ve çocuklarına nafaka bırakmadan yaşadıkları yeri terk edip, başka şehre (*ahar diyara*) giden erkeklerin, giderken veya gittikleri yerde eşlerini boşamalarıdır. Kocaları tarafından boşandıklarını öğrenen kadınlar, nafakaya ihtiyaçları olduğunda, yeniden evlenebilmek için mahkemeye müracaat ederek, izin istemektedir. Örneğin, Kürtünciyan Mahallesinden Fatma'nın kocası Hasan, nafaka bırakmadan ahar diyara gitmiştir. Fakat bir sene önce eşi Fatma'yı Kasaba-i Beratü'l Arab'da talâk-ı selâse ile boşamıştır. Fatma nafaka ve kisveye ihtiyacı olduğu için bir başkasıyla evlenmek istediğinden, mahkemeye müracaat ederek bu boşama olayına şahit olanlardan sorulmasını istemiştir. Olaya şahit olan Ömer, Fatma ve diğer Fatma mahkemede “*fi'l- vâki'a tarih-i mezbûrda kasaba-i merkûmede bizim huzurumuzda Hasan zevcem mezbûre Fatma'yı talâk-ı selâse ile tatlik eyledim dedi*” diyerek şahitlik etmişlerdir⁶⁵. Bir diğer örnekte, Eblehan Mahallesinden Emine'nin iddiasına göre; kocası Hâcî Ahmet, nafaka bırakmadan 17 sene önce ahar diyara gitmiştir. Dört sene önce iki kişi Emine'ye gelerek, kocası Hâcî Ahmet'in kendisini talâk-ı selâse ile boşadığını haber vermişlerdir. Emine nafakaya ihtiyacı olduğundan ve bir başkasıyla evlenmek istediğinden mahkemeye gelerek kocasının kendisini boşadığına tanık olanlardan sorulmasını talep etmiştir. Olaya tanık olan Hâcî Hasan ve Mehmet Bey mahkemede “*Dört sene önce Emine'nin kocası Ahmed, Edirne'de bizim huzurumuzda karısı Emine'yi talâk-ı selâse ile boşadı*” diyerek tanıklık yapmışlardır⁶⁶. Bir diğer örnekte Ehlicefa Mahallesi'nden Fatma'yı, kocası Bayezid Beşe nafaka bırakmadan terk ederek başka şehre gitmiş ve iki buçuk sene önce, Edirne'de, Müslümanların huzurunda eşi Fatma'yı talâk-ı selâse ile boşamıştır. Nafaka ve kisveye ihtiyacı olduğundan başkası ile evlenmek isteyen Fatma, mahkemede kocası Bayezid'in sözünü işiten kimselerden sorulmasını istemiştir. Bu boşanma olayına şahit olan aynı mahalleden Murad Beşe ve Mehmet Bey; “*Bâyezîd iki buçuk sene önce Edirne'de bizim huzurumuzda karısı Fatma'yı talâk-ı selâse ile boşadı. Biz buna şahitleriz*” diyerek Fatma'nın ifadesinin doğruluğunu kanıtlamışlardır⁶⁷. Başka diyarda bulunan kocaları tarafından boşandıkları şahitlerle ispatlanan kadınlara mahkeme bir başkasıyla evlenebilme izni vermiştir.

Kadınlar da kocalarının kendilerini boşadıklarını duydukları zaman değil de nafakaya ihtiyaç duydukları veya bir başkasıyla evlenmek istediklerinde mahkemeye müracaat etmektedirler. Kadınlar, eşleri tarafından boşandıklarını, haberi getiren veya bu duruma şahit olanlarla ispatlamaya çalışmaktadırlar. Bu durumdaki kadınların hem fizyolojik hem psikolojik hem de sosyo-ekonomik yönden mağduriyetleri söz konusudur. Ayrıca bu kadınların evlerinde tek başlarına kalmalarının güvenlik açısından zor olduğu gibi, yanlarında kaldıkları yakınlarına malî açıdan fazla yük olmamak için de evlenmek istediklerini söyleyebiliriz.

Başka şehre giden erkekler, gittikleri yerlerden dönme ihtimalleri olmadığı için eşlerini talâk-ı baîn ile boşadıklarını bazen vekiller aracılığıyla, bazen de mektup ile eşlerine bildirmektedir. Örneğin, Kastel Mahallesinden Bağdad'ı eşi İbrahim, Mısır'ın Kahire şehrinde altı ay önce talâk-ı baîn ile boşamıştır. İbrahim bunu yaparken hemşerileri olan Tahtani

⁶³ GŞS 47-156 (12 Rebî'ü'l-evvel 1109/28 Eylül 1697).

⁶⁴ İsmail Kıvrım, “Osmanlı Mahaltesinde Gündelik Hayat (17. Yüzyılda Gaziantep Örneği)”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 8, S: 1 (2009), s. 247-248.

⁶⁵ GŞS 26-155 (Evâ'il-i Safer 1073/15-25 Eylül 1662).

⁶⁶ GŞS 30-133 (21 Rebî'ü'l-evvel 1085/25 Haziran 1674).

⁶⁷ GŞS 32-174 (3 Muharrem 1087/18 Mart 1676).

Köyü'nden Tanrıverdi ve Hacı'yı şahit yapmış ve birde kendi el yazısı ile eşi Bağdad'a bir mektup yazarak “*zevcem mezbûre Bağdad'ın irâdesi elinde olsun ba'de'l-yevm ben o diyâra varma ihtimâlim yoktur. Her kimi murad iderse tezcic eylesün*” diye belirtmiştir. Mektup Bağdad'a Tanrıverdi ve Hacı tarafından ulaştırılınca, Bağdad boşanma durumunu kaydettirmek için mahkemeye müracaat etmiştir. Bu boşanma olayına tanık olan ve mektubu getiren Tanrıverdi ve Hacı'nın şahitlikleri ile kayıt ettirilmiştir⁶⁸.

Eşlerini zor durumda bırakmak istemeyen bazı erkekler askerî bir sefere veya ticarî bir yolculuğa çıkmadan önce hanımlarını boşamaktadırlar. Örneğin, Zincirli Kuyu Kurbu Mahallesinden Ayşe'nin kocası Ebubekir beş sene önce sefere giderken eşini baîn talâk ile boşamıştır⁶⁹. Boyacı Mahallesinden Rahime'nin eşi Mehmet Beşe, üç buçuk sene önce ahar diyara giderken eşini, Osman Efendi ve İbrahim'in şahitliğinde baîn talâk ile boşamıştır⁷⁰. Bu örneklerden anlaşıldığı kadarıyla uzun ve meşakkatli bir yolculuğa veya sefere çıkacak olan koca, belli bir süre sonra geri dönemeyeceğini düşünmektedir. Bu durumda eşinin bir ömür boyu kendisini beklemesine mâni olmak için, yolculuğa veya sefere çıkmadan önce eşini boşamaktadır.

Kocanın boşama iradesini ortaya koyan, beyanı kayıtsız şartsız olabileceği gibi, belirli bir şarta (*Ta'ilîkî*) veya vadeye de bağlı olabilir. Bu yönüyle talâk nikâhtan ayrılmaktadır⁷¹. Talâkta kullanılan irade beyanı kayıtsız şartsızsa buna *müneccez*; talik bir şarta bağlanmışsa *muallâk*; vadeye bağlanmış ise de *muzâf* denilmektedir⁷². Evli erkekler herhangi bir olayın olması veya olmamasını şart koşarak, eşlerinden boşanacaklarına dair yemin edebilmektedir. Fakat birçok defa, olay gerçekleşsin ya da gerçekleşmesin, eşlerinden zevciyet istemektedirler. Kadınlar ise kocalarının niyetlerinin gerçekte boşama olup olmadığını mahkeme aracılığı ile öğrenmeye çalışmaktadırlar. Örneğin, Tövbe Mahallesinden Raziye'yi eşi Mehmet sürekli darb etmektedir. Mehmet eşi Raziye'yi artık darb etmeyeceğini belirterek ona şöyle söyler: “*bundan sonra eğer bir dahi seni darb idersem benden üç talâk ile boş ol.*” Fakat Mehmet Zî'l-ka'de ayının 26. günü tekrar Raziye'yi darb ettiğinden dolayı boşanma gerçekleşir. Buna rağmen Mehmet eşi Raziye'den zevciyet talep eder. Bunun üzerine Raziye olayı mahkemeye taşır. Eşi Mehmet'ten boşanma olayının sorulmasını ister. Mehmet ise karısı Raziye'yi darb etmemeğe şart ettiğini ancak talâk-ı selâse'ye şart etmediğini, eğer bir dahi seni darb edersem benden boş ol dediğini belirtir. Mehmet'in bu sözleri üzerine Raziye'den iddiasını şahitlerle ispat etmesi istenir. Raziye'nin şahidi olmaması üzerine Mehmet'e yemin teklif olunur ve yemin eder⁷³. Bir diğer örnekte, Şehreküstü Mahallesinden Meryem'in kocası Mehmet, altı gün önce “*eğer ben sakin olduğum dârda (ev) oturub bu beyte (oda) dâhil olursam mezbûre Meryem benden talâk-ı selâse ile mutallaka olsun*” diye şart etmiştir. Meryem'in iddiasına göre Mehmet eve ve odaya girerek şartın vuku bulmasını sağlamış ve boşanma gerçekleşmesine rağmen zevciyet muamelesi istemiştir. Olay mahkemeye Meryem tarafından vekil tayin edilen babası el-Hâc Mustafa tarafından intikal ettirilmiştir. Mehmet mahkemede şartı kabul edip lakin eve ve odaya girmediğini belirtmiştir. Bunun üzerine şartın gerçekleşmediğinin doğruluğu için Mehmet'e yemin teklif edilmiştir. Mehmet'in yemin etmesi üzerine boşanmanın gerçekleşmediğine hüküm verilmiştir⁷⁴.

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi, boşanma sonrasında mahkemeye müracaat edenler, belirtilen sebeplerden dolayı genellikle kadınlar olmaktadır. Ancak bazı hallerde

⁶⁸ GŞS 25-164 (Evâ'il-i Muharrem 1069/29 Eylül-7 Ekim 1658).

⁶⁹ GŞS 36-148 (Selh-i Receb 1098/11 Haziran 1687).

⁷⁰ GŞS 43-69 (Evâhir-i Zî'l-hicce 1107/22-30 Temmuz 1696).

⁷¹ Cin, *Boşanma*, s. 57; Aydın, *Osmanlı Aile*, s. 41.

⁷² Zuhaylî, *İslâm Fıkhı*, C. IX, s. 347.

⁷³ GŞS 17-2 (Evâ'il-i Zî'l-hicce 1055/18 Ocak 1646).

⁷⁴ GŞS 27-88 (5 Şevval 1076/10 Nisan 1666).

kocaların da karılarını dava ettikleri görülmektedir. Burada erkekler tarafından mahkemeye yapılan müracaatlarda öne çıkan iddia daha çok, karılarının kadınlık vazifesinden kaçtığıdır. Kayıtlardan anlaşıldığına göre bazı kocalar, eşlerinden ayrıldıkları halde, onlardan ayrılmamış gibi zevciyet mu'âmesi beklemekte ve doğal olarak bundan kaçınan karılarının mahkeme yoluyla bu vazifelerini yapmalarının sağlanmasını istemektedirler. Kadınların daha önce kocalarının kendilerini talâk-ı selâse ile boşadıklarını ispatlamalarıyla dava erkekler aleyhine sonuçlanmaktadır. Akyol Mahallesinden Veli eşi Sakine'yi dokuz ay önce talâk-ı bâin ile boşamıştır. Fakat Veli eşi Sakine'den zevciyet talep etmektedir. Sakine eşi Veli'nin kendisini talâk-ı bâin ile boşadığını şahitlerle ispat ederek Veli'nin davadan men edilmesini sağlamıştır⁷⁵. Tarla-yı Cedid Mahallesinden Ayşe'yi, kocası Osman bir yıl önce talâk-ı selâse ile boşamıştır. Fakat bir yıl sonra Osman, karısı Ayşe'den zevciyet talep etmiştir. Ayşe mahkemede kocasının kendisini boşadığını şahitlerle kanıtlamıştır⁷⁶. Kürtünciyan Mahallesinden Hasan Beşe mahkemede eşi Şehribanu'dan “zevcem kendi nefsinı bana teslimden imtina eder” diye davacı olmuştur. Şehribanu ise, Hasan Beşe'nin Bulgarda müslümanlar huzurunda “taht-ı nikâhında olan zevcem Şehribanu'yu talâk-ı selâse ile tatlik ettim” dediğini belirterek bundan dolayı imtina ederim diyerek kendini savunmuştur. Hasan Beşe'nin bunu kabul etmemesi üzerine Şehribanu'dan şahit istenmiştir. Şehribanu boşanma olayına şahit olan Osman ve Ahmet Beşe'yi şahit göstermiştir. Şahitler Hasan Beşe'nin Şehribanu'yu talâk-ı selâse ile boşadığını söylemişler, bunun üzerine Hasan Beşe davadan men edilmiştir⁷⁷.

Erkekler belli bir olayın olup olmaması şartına göre eşlerini boşamakta, fakat kendilerine göre boşanmanın gerçekleşmediğini iddia ederek, eşlerinden zevciyet talep etmektedirler. Ancak örneklerde görüldüğü gibi mahkeme, çoğu defa eşlerin artık ayrılmış olduklarına karar vermektedir.

Erkekler bazen sebep göstermeksizin talâk yetkilerini kullanarak eşlerini geri dönüşümü olmayan talâk ile boşamakta, mihr-i mü'ecceli ile nafaka-i iddet ve me'ûnet-i süknâlarını vermektedirler. Örneğin, İbn-i Kôr Mahallesinden Hüdaverdi, eşi Şerife ile birlikte mahkemeye gelerek,

Şerife eşim olup bugün talâk-ı bâin ile boşadım ve zimmetimde daha önceden belirlenmiş olan 15 kuruşa karşılık bir kuruş mukâbelesinde leylencik mevziide hudutları belli bir kile tohum istiâb eder tarla, üç kuruş mukâbelesinde bir yorgan, bir döşek ve dört kuruş mukâbelesinde Nurvane Köyünde 400 tiyek bağı verdim. Her birimizin dava ve nizamımız kalmadı. diye kayıt ettirmiştir⁷⁸.

Kocası tarafından boşanan kadınlara bazı hakları verilmesi gerekmektedir. Bunlar; sonraya bırakılmış mihr (*mihr-i mü'eccel*), hukuken tekrar evlenmesi yasak olan bekleme süresi nafakası (*iddet nafakası*) ile oturacakları yerdir (*me'ûnet-i süknâ*). Bazen kocalar karılarına bu haklarını vermeden boşamaktadırlar. Kadınlarda bu haklarını mahkeme aracılığı ile almak istemektedirler. Alineccar Mahallesinden Ayşe, kocası Ahmet tarafından talâk-ı selâse ile boşanmıştır. Ayşe, kocası Ahmet'in zimmetinde 50 kuruş mihr-i mü'ecceli olduğunu iddia etmiş; fakat Ahmet, söz konusu mihr-i mü'ecceli karısı Ayşe'nin kendisine hibe ettiğini şahitlerle ispatlamıştır⁷⁹. Bir diğer örnekte ise, Tövbe Mahallesinden Rabia, beş ay önce kocası Ali tarafından talâk-ı bâin ile boşanmıştır. Rabia, kocası Ali'nin zimmetinde mihr-i mü'ecceli olduğunu iddia etmiş; fakat Ali, söz konusu 15 kuruş mihr-i mü'ecceli karısı Rabia'nın hüsnü rızasıyla kendisine hibe ettiğini şahitlerle kanıtlamıştır⁸⁰.

⁷⁵ GŞS 20-149 (19 Cemâziye'l-evvel 1061/10 Mayıs 1651).

⁷⁶ GŞS 33-279 (1 Receb 1089/19 Ağustos 1678).

⁷⁷ GŞS 47-81 (5 Cemâziye'l-âhir 1109/19 Aralık 1697).

⁷⁸ GŞS 25-71 (Evâ'il-i Safer 1068/8-17 Kasım 1657).

⁷⁹ GŞS 27-16 (12 Rebî'ü'l-evvel 1076/22 Eylül 1665).

⁸⁰ GŞS 40-35 (Evâhir-i Şa'bân 1104/26 Nisan 1693).

Kadınlar ise haklarını aldıkları zaman veya hibe ettikleri halde kocalarından tekrar bu haklarını almaya çalışmaktadırlar. Fakat devreye şahit unsuru girerek kadınların bu haklarını aldıkları ispatlanmaktadır. Belki de kadınlar kendileri için çekilmez bir hal alan evliliklerinden kurtulmak için mihr alacaklarından vazgeçerek eşlerinin kendilerini boşamasını sağlamaktadırlar. Daha sonra hibe ettikleri bu mihrlerini tekrar alabilir miyiz diye mahkemeye müracaat etmektedirler. Ancak kocalar bu durumu tahmin ettiklerinden hibelerin hep şahit huzurunda yapılmasını sağlamaktadırlar. İleride çıkabilecek anlaşmazlığı bu şahitler vasıtasıyla kendi lehlerine çözmektedirler.

Erkekler boşadıkları eşlerinin bir başkası ile evlenmesini kabullenemedikleri için mahkemeye müracaatla nikâhlı eşinin bir başkasıyla evlendiğini şikâyet eder. Örneğin, Akyol Mahallesinden Ömer, eşi Emine'nin nikâhında iken başkası ile evlendiğini mahkemede iddia eder. Emine de “*Ömer'in tahtı nikâhında idim. Lâkin dava gününden 75 gün önce müslümanların huzurunda Ömer beni talâk-ı bâin ile boşadı. İddettim dolduktan sonra evlendim.*” diyerek kendisini savunur. Ömer, Emine'nin söylediklerini kabul etmez. Bunun üzerine Emine'den sözlerinin doğruluğuna şahit istenir. Emine ise komşuları Mehmet ve Mustafa isimli kimseleri şahit gösterir. Şahitler Ömer'in Emine'yi “talâk-ı bâin” ile boşadığını söylerler. Bunun üzerine Ömer davadan men edilir⁸¹.

Muhâla'a (Hul')

İslâm hukuku, eşi ile anlaşamayan kadına, kocasının boşama yoluna gitmemesi halinde, kendisi için çekilemez hale gelen evlilikten kurtulma imkânı vermiştir. Bu ya kadının bir mal (*genellikle mihr alacağı*) karşılığında kocasını boşamaya razı olması⁸² (*muhâla'a*) ya da belirli durumlarda mahkemeye müracaat ederek, kazaî boşanma (*tefrîk*) talebinde bulunması şeklinde olur⁸³.

Muhâla'a (*hul'*), kadının kocasına vereceği bir bedel karşılığında evlilik bağından kurtulması veya bir bedel karşılığı talâkı kocasından satın almasıdır⁸⁴. Fıkhi mezheplerde bu konuda her mezhebin ayrı bir tarifi bulunmakta ise de⁸⁵, hul'un gayesine uygun düştüğü için en uygun tarif Şafîî hukukçuların yapmış oldukları tariftir. Buna göre muhâla'a veya hul', kadının bir bedel ile eşinden ayrılmasıdır ki, kişinin hanımına “*şu kadar mal vermen şartı ile seni hul' yaptım*” veya “*boşadım*” demesi ve kadının bunu kabul etmesi şeklinde olur. Hul' mu'âmesi muhâla'a, mübâree, hul'û ihtilâ deyimleri ile akd edilebileceği gibi, bey' veya şirâ sözleri ile de akdedilebilir⁸⁶.

⁸¹ GŞS 35-46 (8 Safer 1094/ 6 Şubat 1683). Diğer örnek için bk. GŞS 39-175; GŞS 45/183.

⁸² Madeline C. Zilfi, ““Geçinemiyoruz”: 18. Yüzyılda Kadınlar ve Hul”, *Modernleşme Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, (Edt. Madeline C. Zilfi), İstanbul 2000, s. 260.

⁸³ Molla Husrev, *Gurer ve Dürer Tercümesi*, (çev. Arif Erkan), C.II. İstanbul 1980, s. 224; Aydın, Osmanlı Aile, s. 42.

⁸⁴ J J. Schacht, “Talâk”, *İA*, C. XI, Eskişehir 1997, s. 688.

⁸⁵ Hanefî hukukçulara göre hul' veya hul' manasındaki lâfızlar hanımın kabul etmesi şartıyla nikâh mülkiyetini kaldırmaktır. Malikîlere göre bir bedel karşılığında boşanmaktır. Bu ister hanım tarafından ister velisi veya başkası tarafından gelsin veya hul' lâfızıyla olsun aynıdır. Hul' iki nevidir. 1-Bir bedel karşılığı olur. 2-Karşılıksız da olsa hul' lâfızıyla olan ayrılmadır. Şafîîlere göre talâk veya hul' lâfzı ve bir bedel ile eşler arasındaki ayrılmadır. Meselâ kişinin hanımına “*şu kadar mal vermen şartı ile seni hul' yaptım veya boşadım*” deyip kadının da bunu kabul etmesi gibi. Hambelîlere göre ise; “Hul' kendine mahsus lâfızlarla, kocanın eşinden veya bir başkasından alacağı bir bedel karşılığında hanımından ayrılmasıdır.” şeklinde tarif olunmaktadır. Zuhaylî, *İslâm Fıkhi*, C. IX, s. 379-380.

⁸⁶ Meselâ bir kimse zevcesine “Nefsini mihrin mukabelesinde sana bey' ettim (sattım).” deyip, zevce de “iştirâ ettim (Satın aldım).” dese muhâla'a akd edilmiş olur. Bir kimse zevcesine; “Seni şu kadar meblâğ mukabelesinde hul' ettim.” deyip zevcesi de “Kabul eyledim.” dese muhâla'a tahakkuk eder. Bilmen, *Kamus*, C. II, s. 268; Molla Husrev, *Gurer*, C. II. s. 225-230.

Karşılıklı anlaşma ile boşanma diyebileceğimiz muhâla'a usulü, Anadolu'nun diğer şehirlerinde⁸⁷ olduğu gibi Ayntâb şehrinde de oldukça sık başvurulmuş bir boşanma şeklidir.

Muhâla'a da talâk gibi İslâm hukukunun getirmiş olduğu boşanma şekillerinden biri olmasına rağmen, uygulamada talâk kayıtlarından çok daha fazla olmasının sebebi, bu boşanma şeklinin bir nevi anlaşma akdi olması ve tescil ettirilme ihtiyacından doğmasıdır. Talâk konusundaki belgelerin azlığının sebebi, talâkın tescil ettirilme şartının olmamasının yanı sıra, aile birliğinin sona erdirilmesinde talâktan ziyade muhâla'anın tercih edilmiş olduğudur. Çünkü yukarıda belirttiğimiz gibi talâkın tesciline lüzum yoktur. Talâkın gerçekleşmesi için erkeğin karısına üç defa “boş ol!” demesi yeterlidir ve bu şekilde kadın kocasından boşanmış olur. Zaten sicillerde kayıtlı olan talâkla ilgili belgelerin büyük bir kısmı, daha çok talâktan sonra ortaya çıkan anlaşmazlıklar sebebiyle tescil ettirilmiş olan kayıtlardır.

Sicillerde yer alan kayıtlarda çoğu kez muhâla'anın eşler arasındaki geçimsizlikten⁸⁸ kaynaklandığı görülmektedir. Bu durum belgelerde “*beynimizde hüsn-i zindegânî ve musâfât olmamağla, beynimizde hüsn-i zindegânîmiz olmayub şikâk vaki' olub*” ve “*beynimizde adem-i zindegânîmiz olmamağla, beynimizde imtizâc olmayub, beynimizde ülfet ve hüsnü mu'âşeret olmayub*” şeklinde ifade edilmektedir⁸⁹. Fakat eşleri boşanmaya götüren geçimsizliğin sebep ya da sebepleri sicil kayıtlarında genellikle belirtilmemektedir⁹⁰.

Muhâla'ayı gerçekleştirmenin bir diğer şekli de; başka yere giden ve karısına ne zaman döneceği konusunda süre vermeyen bazı kocaların, daha sonra buldukları yerlerden birer vekil göndermek suretiyle karılarına muhâla'a teklif etmeleridir. Örneğin Akyol Mahallesi'nden olup Sofya'da oturan Mehmet, muhâla'aya vekil tayin ettiği Hüseyin Bey vasıtasıyla karısı Askalan'ın *nafaka-i iddet ve me'ûnet-i süknâsı* üzerinde olmak şartıyla muhâla'a ile ayrılmıştır⁹¹. Tarla-yı Atik Mahallesinden olup Kıbrıs'ta sakin olan Abdullah, vekili Hacı Ebu Bekir vasıtasıyla karısı Elif'in 40 kuruş mihr-i muaccel ve 40 kuruş mihr-i mü'eccelinden ve karısının diğer haklarından vazgeçmesi karşılıklarında muhâla'a teklif etmiş ve karısı Elif de bunu kabul ettiği için ayrılmışlardır⁹². Bir diğer örnek ise İbn-i Kör Mahallesi'nden olup hâlâ Hama'da sakin olan Seyyid Hüseyin, eşi Fahriye'den hul ile ayrılmak için Ahmet'i kendisine vekil tayin etmesidir. Fahriye, eşi Seyyid Hüseyin'in zimmetinde olan 20 kuruş mihr-i muaccel ve 20 kuruş mihr-i mü'eccelinden, nafaka-i iddet ve me'ûnet-i süknâsı

⁸⁷ Zılfı, “Hul”, s. 260; Abdülmecit Mutaf, XVII. Yüzyılda Balıkesir'de Kadınlar, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2002, s. 43; İzzet Sak, Alaaddin Aköz, “Osmanlı Toplumunda Evliliğin Karşılıklı Anlaşma ile Sona Erdirilmesi: Muhâla'a (18. Yüzyıl Konya Şer'îye Sicillerine Göre)”, *SÜ. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 15, Bahar 2004.

⁸⁸ Zılfı, “Hul”, s. 266.

⁸⁹ Meselâ, Karasakal Mahallesi'nden Ümmühan, kocası Hızır ile “*beynimizde hüsn-i zindegânîmiz olmayub şikâk vaki olmagla*” diyerek 40 kuruş mihr-i mü'eccelinden, nafaka-i iddet, me'ûnet-i süknâ ve zevciyete müte'allık bütün davasından fâriğa olub muhâla'a eylediğini belirtmektedir. (GŞS 54-228). Bir diğer örnekte ise, Kilisecik Karyesinden Emine, eşi Ömer ile “*hüsn-i zindegânîmiz olmamağın*” 15 kuruş mihr-i muaccel ve 15 kuruş mihr-i mü'eccelinden, nafaka-i iddet, me'ûnet-i süknâsı kendi üzerinde olmak üzere muhâla'a yapmaları (GŞS 45-52). Bu örnekleri daha da artırmak mümkündür: İbn Eyyüb Mahallesinden Zeynep, kocası Mehmet Çelebi ile (GŞS 20-68); Kürtünciyan Mahallesi'nden Tursune, kocası Mehmet ile (GŞS 21-100); Ammu Mahallesi'nden Durmuş, karısı Kadem ile (GŞS 22-7); Tarla-yı Atik Mahallesinden Fatma, kocası Hasan ile (GŞS 24 -81); Kürkciyan Mahallesi'nden Fatma, kocası es-Seyyid Ali ile (GŞS 25-73) ; Tışlaki Mahallesi'nden Dursune, kocası Hacı Mustafa ile (GŞS 26-107); Tışlaki Mahallesi'nden Raziye, kocası Hüseyin ile (GŞS 27 -118) ; yine Zincirlikuyu Kurbu Mahallesi'nden Ayşe, kocası Halil ile (GŞS 31-18) aralarında geçimsizlik olduğundan boşananlar arasındadırlar.

⁹⁰ Sak-Aköz, “Muhâla'a”, s. 98.

⁹¹ GŞS 43-145 (13 Cemâziye'l-ülâ 1107/20 Aralık 1695).

⁹² GŞS 33-175 (17 Zi'l-hicce 1088/10 Şubat 1678).

üzerine vekil aracılığı muhâla‘a ile ayrılmıştır. Eşi seyyid Hüseyin’de aynı mahallede hudutları belli olan evini eşine vermiştir⁹³.

Bu örneklerde de görüldüğü gibi geride kalan eşler, başka yerde bulunan kocalarının mihr-i mü‘eccel ve diğer haklarından vazgeçmeleri karşılığında muhâla‘a yapma tekliflerini kabul etmişler ve kocaları ile hul‘ olmuşlardır. Kadınların hul‘ talebinde bulunmaları, kocalarının yanlarında bulunmamasından dolayı çektikleri sıkıntılardır. Bu kadınlar her ne kadar kocaları yanlarında olmasa da nikâhlı oldukları için, bütün sıkıntılarına rağmen ya kocalarını bekleyerek ya da örneklerdeki gibi mahkemeye müracaatla eşlerinden ayrılarak, durumlarını düzeltebilecek yeni evlilikler kurabilmenin zeminini aramışlardır. Bu zemini oluşturmanın yegâne yolu da, birçok hakkından feragat etmek suretiyle muhâla‘ayı kabul etmektir.

Erkeklerle gelince: Acaba başka diyara gidenlerin vekil bırakmaları veya gittiği yerden vekil göndererek eşlerinden hul‘ talebinde bulunmaları, geride bıraktıkları eşlerini düşünmelerinden mi, yoksa kendilerinin içinde bulunduğu durumdan mı kaynaklanmaktadır? Burada akla gelen ilk husus bu erkeklerin İslâm hukukunun kendilerine verdiği avantajlardan yararlanarak, gittikleri yerlerde yeni evlilikler yapmış olabilecekleridir. Bu varsayımı doğru kabul edersek İslâm hukukunun erkeklerle tanıdığı bir başka boşama hakkı olan talâk da kullanılabilir. Fakat talâk hakkını kullanan koca bir takım malî yükümlülükleri (*Mihr-i mü‘eccel, iddet-i nafaka, me’ûnet-i süknâ vb.*) üstlenmek zorundadır. Hâlbuki muhâla‘a yaptığı zaman bu malî yükümlülüklerden kurtulduğu gibi, bazı hallerde karısından bir takım ilâve maddî taleplerde de bulunabilmektedir. Şüphesiz bu durum başka diyara gidenler arasında muhâla‘anın yaygınlığını açıklamada en ciddî gerekçe olarak görülmektedir. Ama bunun yanında, dışarı giden kocanın herhangi bir evlilik bağı olmaksızın dönüşünü engelleyen iş bağlantıları olabileceğini de göz ardı etmemek gerekir. Bu durumda olan kocalar muhâla‘a teklif ederlerken kendi maddî çıkarlarının yanı sıra, geride bıraktıkları eş ve çocuklarını da düşünmüş olmaktadır⁹⁴.

Muhâla‘a nerede ve ne şekilde gerçekleşirse gerçekleşsin, hemen hepsinde kadının vazgeçtiği bedellerin başında mihr-i mü‘eccel, nafaka-i iddet ve me’ûnet-i süknâ gelmektedir. Sadece örnek olması bakımından birkaç belge burada zikredilebilir. Meselâ; Akyol Mahallesinden Meryem, kocası Ahmet’ten⁹⁵, Cevizlice Mahallesinden Hatice, kocası Mehmet’ten⁹⁶, Kanalcı Mahallesinden Ayşe, kocası Abdurrahman’dan⁹⁷ ve Boyacı Mahallesinden Raziye, kocası Ömer Beşe’den⁹⁸ aralarında geçimsizlik olduğunu söyleyerek, zimmetlerinde olan mihr-i mü‘ecceli, nafaka-i iddeti, me’ûnet-i süknâları ve zevciyete müte’allıka cemi’ da’vâlarından vazgeçmek suretiyle muhâla‘a ile boşandıklarını söylemişlerdir.

Kadınların kendileri için çekilmez hale gelen evliliklerinden kurtulabilmek için mihr-i mü‘eccel, nafaka-i iddet ve me’ûnet-i süknâlarından vazgeçmelerinin yanı sıra, kocalarından alacaklı oldukları çeşitli eşya, para ve mallardan da feragat ettikleri sıkça görülen hususlardandır. Bu eşya ve paralar kadının kendi malıdır.

Örneğin, Ehlicea Mahallesi’nden Dursune, kocası Ramazan ile muhâla‘a yaparken 25 kuruş mihr-i mü‘ecceli ile nafaka-i iddet ve me’ûnet-i süknâsından feragat ettiği gibi kocasına

⁹³ GŞS 43-170 (Evâsıt-ı Cemâziye’l-âhir 1107/17 Ocak 1696).

⁹⁴ Sak-Aköz, “Muhâla‘a”, s. 104.

⁹⁵ GŞS 29-92 (12 Rebiyülâhır 1087/24 Haziran 1676).

⁹⁶ GŞS 40-91 (16 Rebî‘ü’l-âhir 1104/25 Aralık 1692).

⁹⁷ GŞS 47-163 (6 Rebî‘ü’l-evvel 1109/22 Eylül 1697).

⁹⁸ GŞS 51-81 (12 Zi’l-ka‘de 1112/20 Nisan 1701).

borç olarak verdiği dokuz esedî kuruş alacağını⁹⁹, Rumevlek Köyü'nden Saadet, kocası Mehmet ile muhâla'a yaparken 10 kuruş mihr-i mü'ecceli ile nafaka-i iddet ve me'ûnet-i süknâsından feragat ettiği gibi bir köhne kırmızı atlas kaftan, bir gömlek, bir dera-yı zebun, bir kem ayar sim kemer, bir üçayaklı saç bağı, bir saç kaytanı, bir sarı şal ve bir alaca çarşafından¹⁰⁰; Şhreküstü Mahallesi'nden Zemzem, kocası İbrahim ile muhâla'a yaparken 40 kuruş mihr-i mü'eccel ile nafaka-i iddet ve me'ûnet-i süknâsından feragat ettiği gibi bir altın toka, bir altın bilezik, bir kadife kalpak, bir yeşil hare kaftan, bir al hare kaftan, bir dera-yı zebun ve bir sabah kaytanından vazgeçmiştir¹⁰¹.

Muhâla'ada fedakârlıkta bulunan ve alacaklarından vazgeçen taraf, uygulamanın gereği olarak, kadındır.

Kadınlar, evlilik birlikteliğini sona erdirebilmek için muhâla'a yaparken, yukarıda değişik yerlerde belirtildiği üzere boşanma anında her türlü kanunî haklarından da feragat edebilmektedirler. Hatta bazı hallerde babanın sorumluluğunda olan çocukların bakım masrafı ve nafakalarını da kendi üstlerine alabilmektedirler¹⁰². Meselâ bu konu ile ilgili olarak Seng-i Hoşkadem Mahallesi'nden Halime, kocası İbrahim ile muhâla'a yaptığı küçük kızı Emine'yi yedi sene¹⁰³, Beg Mahallesi'nden Askalan, kocası Ahmet ile muhâla'a yaptığı küçük oğulları Mehmet ve Hüseyin'i sekiz sene¹⁰⁴ kocalarından nafaka talep etmemek ve kendi mallarından infâk ve iksâ (*giydirmek, giyecek vermek*) etmek üzere bakımlarını üstlenmeleri örnek verilebilir.

Öte yandan bazı hâmile kadınların bütün haklarından vazgeçmelerinin yanında eşlerinden, olan-~~olan~~ doğacak çocuklarının nafakalarını da kendileri karşılamak şartı ile muhâla'a yaptıkları görülmektedir. Örneğin, Alineccar Mahallesinden Habibe, kocası Mehmet'ten muhâla'a ile ayrılırken, mihr-i mü'ecceli, *nafaka-i iddet ve me'ûnet-i süknâsından* feragat ettiği gibi doğacak çocuğunun hakk-ı hızânesi nafaka ve kisvesi kendi malından olmak üzere hul ile ayrılmıştır¹⁰⁵.

Tefrîk (Mahkeme Kararı ile Boşanma)

Evlilik birliğinin sona ermesinin bir diğer şekli; eşlerden birisinin, genellikle de kadının mahkemeye müracaat ederek boşanma talep etmesidir. Sebeplerin varlığı tespit edilmesi durumunda kadı, tarafların ayrılmasına hükmetmekte ve bu hükümle boşanma gerçekleşmektedir. İslâm hukuku çerçevesinde kadına boşanma konusunda en fazla esneklik tanıyan ayrılma tarzı, tefrîk yani adli/kazâî boşanmadır¹⁰⁶.

İslâm hukuku mahkeme kararı ile boşanma nedenlerini; özür ve hastalık, nafaka temin edememe, fena muamele ve geçimsizlik, gaiplik-terk, seçim hakkının kullanılması, ilâ ve li'ân gibi sebepler olarak saymıştır¹⁰⁷.

Yukarıdaki sebepler, Sünnî mezheplerce ittifakla kabul edilen boşanma sebepleri değildir. Osmanlı Devleti'nin resmî mezhebi olan Hanefî mezhebine göre sadece kocada bulunan ve evliliğin fiilen devamına mâni cinsî bir hastalık veya kusur, bir boşanma sebebidir. Bunun dışındaki sebepler Hanefilere göre boşanma sebebi teşkil etmez. Bu sebebin dışında kalan, kocası kaybolan ve terk eden, nafaka bırakmadan giden ve fena muameleye maruz kalan

⁹⁹ GŞS 33-195 (13 Muharrem 1089/7 Mart 1678).

¹⁰⁰ GŞS 40-32 (24 Şaban 1104/30 Nisan 1693).

¹⁰¹ GŞS 49-97 (22 Şevval 1109/3 Mayıs 1698).

¹⁰² Zilfi, "Hul", s. 274.

¹⁰³ GŞS 33-138 (23 Ramazan 1088/19 Kasım 1677).

¹⁰⁴ GŞS 34-150 (29 Muharrem 1092/18 Şubat 1681).

¹⁰⁵ GŞS 25-150 (Evâsıt-ı Zi'l-ka'de 1068/10-19 Ağustos 1658).

¹⁰⁶ Gül Akyılmaz, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Kadının Statüsü*, Konya 2000, s. 47.

¹⁰⁷ Zuhaylî, *İslâm Fıkhı*, C. IX, s. 402; Karaman, *Mukayeseli*, C. I, s. 368.

kadınlar nasıl boşanabiliyorlardı? Bu durumda olan kadınları Hanefî hukukuna göre boşayamayan kâdılar, 16. yüzyıl ortalarına kadar, kendilerine Şafî mezhebinden naipler tayin ederek, onların kendi mezheplerine göre verdikleri boşanma kararlarını uygulayarak söz konusu kadınların boşanmalarına imkân sağlamışlardır¹⁰⁸.

Ancak bu uygulama 1537 yılında bir fermanla yasaklanmıştır¹⁰⁹. Hanefî mezhebinin bu duruma getirdiği çözüm ise; kadın için mahkemece günlük nafaka takdir etmek ve başkalarından borç alabilmesi için eşe izin vermektir. Bir diğer çözüm ise, kocaların sonucu bilinmeyen bir yolculuğa çıkmadan önce, gittikleri yerden belirli bir süre sonra dönmezler ise bıraktıkları vekiller aracılığı ile karılarını şartlı veya muhâla'a ile boşamalarıdır. Kocanın karısına fena muamele etmesi ve geçimsizlik durumlarında ise, bu sebeple boşanma hakkının tanınmamasının meydana getirdiği boşluk, muhâla'a yolu kullanılarak, doldurulmaya çalışılmıştır.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Osmanlı Devleti'nin resmî mezhebi olan Hanefî mezhebi mahkeme kararı ile boşanmada kocada cinsi birleşmeye mâni olan özür dışındaki sebepleri kabul etmediğinden, incelediğimiz şer'îye sicillerinde bu konu ilgili kayıtlara rastlanmamıştır. Ancak küçük yaşta babası veya babanın babası haricindeki veliler tarafından evlendirilen küçük kızların bulûğa erdikleri anda evliliklerini, yine küçük yaşta mihrleri çok düşük evlendirilen kızların, velilerinin izni olmadan kendilerine denk olmayanlarla evlenen kızların, haberi yok iken yakınları tarafından evlendirilen kızların, gayrimüslim iken Müslüman olan kadınların ve eşleri başka şehirde ölen kadınların mahkemeye müracaatla evliliklerini feshettirdiklerini görmekteyiz.

Bu hakkın kötüye kullanılması ihtimali her zaman mevcuttur. Bu nedenle İslâm hukuku, veli ve vasi tarafından nikâhlanan küçüğe, bulûğa erdikten sonra nikâhı feshettirme yetkisini tanımıştır. Bu yetki nikâhlandırılan küçükler tarafından kullanılır. *Hıyârü'l bulûğ* adı verilen bu seçim hakkı ancak küçüğün babası veya babasının babasından (*dedesi*) başka bir veli tarafından akdedilmiş olan evlenmeye karşı kullanılabilir. Kadın ve erkek bu haktan istifade ederler. Seçim hakkının kullanılabilmesi için nikâhlandırılmış olan küçüğün bulûğa ermiş olması gerekir. Ancak seçim hakkının kullanılmasında erkek veya kadın olmasına göre bazı farklar gözetilmiştir. Kadın bulûğa erdiği anda veya nikâhtan haberdar olduğu zaman şahitler huzurunda evliliği feshettireceğini hemen beyan etmelidir¹¹⁰. Örneğin, Kayser Mahallesinden Emine (*bikr-i baliğa*) küçük iken amcası el-Hâc İbrahim tarafından velayeti sebebiyle küçük oğlu Mehmet'e nikâhlanmıştır. Emine davanın günü vakt-i duhada hayız ile baliğa olmasıyla seçim hakkını kullanmak için mahkemeye müracaat ederek amcasının oğlu Mehmet ile aralarında olan nikâhın feshedilmesini istemiştir. Kâdı tarafından nikâh feshedilmiştir¹¹¹. Bir diğer örnekte Kürtünciyan Mahallesinden İsmihan (*bikr-i baliğa*), velisi olan annesi Fatma'nın aralarında belirledikleri mihr üzerine kendisini Mehmet isimli şahısla küçük iken nikâhladığını belirtmiştir. Dava gününden bir gün önce sabahleyin hayızını görüp baliğa olunca seçim hakkını kullanarak Mehmet'ten ayrıldığına el-Hâc Mehmet, Ayşe ve Fatma'yı şahit etmiştir. Bu durumu şahitlerle mahkemeye gelerek bildirmiş ve nikâhını tefrîk ettirmiştir¹¹².

¹⁰⁸ Vech-i tahrîr-i hurûf budur ki nefsi Ayıntâb' da Tâtâr bint-i Mehmed nâm hâtun kişinin zevci olan Yakûb bin Yusuf hâliya yedi yıl mikdârı vardır ki gayb-ı munkatî'a ile gâyib olub gitmiştir deyü Mevlâna Muhiddin bin İsmail ve Aliyâr bin 'İsa nâm kimesneler şahâdet ittikleri sebebden zikr olunan a'vret İmâm-ı Şafî Rahmetullahı aleyh mezhebine mürâfâ'â olub fesh olması için husus-u fikhîyye istmâ' itmek için Mevlâna Hâcî bin Edhem nâm ehl-i ilmî nâib nasb olundu ki istimâ' idüb İmâm-ı Şafî rahmetullah aleyh kavli üzere istimâ' ide. GŞS 2-87/3 (18 Rebî'ü'l-ülâ 948/11 Temmuz 1541).

¹⁰⁹ M. Akif Aydın, "Osmanlı Hukukunda Kazâi Boşanma "Tefrîk", OA, S. IX. s. 6.

¹¹⁰ Bilmen, *Kamus*, C.II, s.50-54; Cın, *Boşanma*, s. 91.

¹¹¹ GŞS 25-7 (15 Receb 1065/21 Mayıs 1655).

¹¹² GŞS 49-102 (29 Şevval 1109/10 Mayıs 1698).

Fesih iradesini bir kere beyan ettikten sonra hemen kadıya başvurmaması seçim hakkını düşürmez. Davayı istediği kadar tehir edebilir. Ammu Mahallesinden Muhti küçük iken amcası Musa yedi sene önce velayeti nedeniyle kendi küçük oğlu Mehmet'e nikâhlanmıştır. Mühti 21 ay önce Şaban ayının guresinde (*ayın ilk günü*) hayız ile bâliğa olmuştur. Seçin hakkını kullanarak nikâhını feshetmiş ve orada bulunan Müslümanları da şahit yapmıştır. Mühti 21 ay sonra mahkemeye müracaat ederek feshettiği nikâhını resmiyete dönüştürmek istemiştir. Kâdı Mühti'den ilk bâliğa olduğu anda nikâhını fesh ettiğine şahit istemiş ve olaya şahit olan Molla Ahmet ve es-Seyyid Yusuf'un Mühti'yi doğrulamaları üzerine nikâhın feshine karar vermiştir¹¹³.

İlk hayızlarında susanlar evliliklerini kabul etmişlerdir. Bulûğa ermiş küçük, nikâha muttali olduğu halde susarsa, artık seçim hakkını kaybetmiş olur¹¹⁴. Daha sonra bu evliliklerinden tefrîk yolu ile kurtulmak istemektedirler. Örneğin Oruş Köyünden Fatma küçük iken üvey babası tarafından Mustafa'ya nikâhlanmıştır. Davanın mahkemeye intikalinden dört gün önce Fatma hayız ile baliğa olmuştur. Fakat Fatma ilk hayızını gördüğünde nikâhını feshettiğine şahit göstermemiştir. Şahidin olmaması ve olayın dört gün sonra mahkemeye intikal etmesi üzerine Fatma'nın nikâhının geçerli olduğuna karar verilmiştir¹¹⁵.

Baba ve dedenin dışında diğer veliler tarafından küçük yaştaki kızlar gabn-ı fâhiş (*Bir alış veriş veya ticari anlaşmada taraflardan birisinin nispetsiz şekilde fazla aldanması*) ile yani mihr-i mislin aşırı derecede düşük tespit edilmesi ile nikâhlandırılmaktadır. Bu durumdaki kızlar da akil baliğ olduklarında nikâhlarının feshini isteme hakkına sahiptirler. Yahni Mahallesinden Cemile'nin davası bu duruma bir örnektir¹¹⁶. Cemile, mahkemede kız kardeşi Ayşe ve babası tarafından akrabaları evlendiklerinde 200 kuruş mihr-i mu'accel ve 200 kuruş mihr-i mü'eccel ile 400 kuruş mihr-i misli muadilli olmanın küçük iken veliyy-i mücbûri olmadığından annesi Askalan tarafından Ali'ye 100 kuruş mihr-i mu'accel ve 100 kuruş mihr-i mü'eccel tesmiye olunarak akd-i nikâh yapıldığını, maddî bulûğa erişip akd-i mezkûru gabn-ı fâhiş olduğundan kabul etmediğini, kız kardeşi Ayşe'nin ve babası tarafından akrabalarının mihr-i müsemmalarını bî-garaz müsliminden sorulmasını ister. Udûl-i müsliminden Mansur Efendi ve Ali, Cemile'nin kız kardeşi Ayşe, babası tarafından akrabaları başkasına akd-i nikâh olduklarında 200 kuruş mihr-i mu'accel ve 200 kuruş mihr-i mü'eccel ile akd-i nikâh olduklarını ve Cemile'nin hüsnen ve diyaneten mihr-i misli 400 kuruş muadildir diye şahitlik ederler. Bunun üzerine kadı akd-i mezkûrun adem-i sıhhatine hüküm verir.

Hanefî hukuku "aşağı" toplum sınıflarından erkeklere kız verme yasağından dolayı nişanlı evlenecek çiftler arasında denkliği (*küfiyyü hatibî*) aramaktadır. Bundan dolayı evlenecek kız, kendisine denk olmayı kabul ederse velileri itiraz ederek bu evliliği feshettirebilirler. Örnek olarak es-Seyyid el-Hâc Mehmet'in kızı Ayşe'nin davasını verebiliriz.¹¹⁷ Ayşe Şehreküstü Mahallesinden Gulâb Osman ile nikâhlanır. Bunun üzerine Ayşe'nin amcasının oğlu Emir Yusuf-zâde diye tanınan Hâfız es-Seyyid Mehmet Çelebi bu nikâha karşı çıkar. Bu nikâha itiraz edilmesinin nedeni, Ayşe'nin nesebinin şerife, babasının sanatının attar ve dedesinin de nakîbü'l-eşrâf kaymakamı olmasıdır¹¹⁸. Gulâb Osman ise, Kefşger (*ayakkabıcı*) olup, başkasının hizmetkârı ve aynı zamanda sefahâ-i nasdan (*zevk ve eğlenceye düşkün, malını düşünmeden harcayan*), erzel (*en rezil, pek kötü*) ve edâniyedendir (*aşağılık kimseler*). Bu nedenlerle Hâfız es-Seyyid Mehmet Çelebi, Ayşe ile Osman'ın denk olmadıklarını, aldığı fetva ve şahitlerle de ispatlar. Bunun üzerine mahkeme nikâhı fesheder.

¹¹³ GŞS 39-128 (28 Rebî'ü'l-âhir 1101/8 Şubat 1690).

¹¹⁴ Bilmen, *Kamus*, C.II, s.50-54; Cin, *Boşanma*, s. 91.

¹¹⁵ GŞS 47-139 (6 Rebî'ü'l-âhir 1109/22 Ekim 1697).

¹¹⁶ GŞS 49-163 (20 Zî'l-hicce 1107/21 Haziran 1696).

¹¹⁷ GŞS 114-83 (28 Şevval 1169/26 Temmuz 1756).

¹¹⁸ Seyyid ve Şerifler için bk. Rüya Kılıç, *Osmanlıda Seyyidler ve Şerifler*, İstanbul 2005.

Nikâh akdinin geçerli olabilmesi için tarafların rızalarının olması şarttır. Kanunî veya rızâî temsilcilik yetkisine hâiz olmadığı halde başkası adına bir iş yapan kimseye İslâm hukuku fuzulî adını vermektedir. Fuzulî'nin akdettiği nikâh, ilgili kimsenin yani haberi olmadan evlendirilen kadın veya erkeğin izniyle sıhate kavuşur. İzin verilinceye kadar akit askıda sayılır. İzin verildiği takdirde geçerli olur, aksi halde feshi gerekir.¹¹⁹ Hâkim kararı olmaksızın bu tür evlenme tarafların iradesi ile veya kendiliğinden sona ermez.¹²⁰ Kendisinin haberi olmadan kardeşi Ahmet tarafından nikâh akdedilen İbn-i Eyüb Mahallesinden bîkr-i baliğa olan Fatma'nın davası bu duruma örnek olarak verilebilir¹²¹. Olay mahkemeye intikal etmeden 20 gün önce Ahmet, (*şâb emret*) kardeşi Fatma'yı Ebudderda'ya fuzûlen tezvîc ve nikâh etmiştir. Bu durumu öğrenen Fatma kendi rızası dışında yapılan bu evliliği kabul etmemiş ve mahkemeye müracaat ederek evliliğinin butlanına karar verilmesini istemiştir. Bunun üzerine Ebudderda'nın vekili olan Ebubekir, Fatma'nın kardeşi Ahmet'i nikâh için vekil tayin ederek, Müslümanların huzurunda nikâh akdini gerçekleştirdiklerini iddia etmiştir. Mahkeme vekil Ebubekir'den bu iddiasını kanıtlaması için tanık istemiştir. Tanık gösteremeyince, Fatma'dan Ebudderda ile evlenmek için kardeşi Ahmet'i vekil tayin etmediğine yemin etmesi istenmiştir. Fatma'nın yemin etmesi üzerine, kardeşi Ahmet'in de nikâhı fuzûlen akdettiğini itiraf etmesiyle nikâhın fuzûlen olduğuna ve evliliğin geçersizliğine karar verilmiştir. Bu duruma bir diğer örnek ise Araplar Köyünden Döne'nin davasıdır.¹²² Döne'yi de kardeşi Yunus ile Annesi Selçuk, kendisinden habersiz Mehmet ile nikâhlanmışlardır. Döne bu nikâha kendisinin izni olmadığını ve bu evliliğin feshedilmesi gerektiğini almış olduğu bir fetva gereği mahkemeden istemiş ve kâdı da Döne ile Mehmet'in arasındaki nikâhı söz konusu fetvaya istinaden feshetmiştir.

Ehl-i kitaptan olan gayrimüslim eşlerden erkeğin Müslüman olması halinde, mevcut evlilik devam eder. Zira Müslüman erkeğin, ehl-i kitap bir kadınla evlenmesine İslam hukukunda müsaade edilmiştir. Eşlerden kadının Müslüman olması halinde evliliğin devam edip etmeyeceği konusunda İslâm hukukçuları farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.¹²³ Osmanlı Devleti'nin resmi hukukçu olarak kabul ettiği Hanefî hukukçularının konuya ilişkin görüşleri ise gayrimüslim bir kadın Müslüman olduğunda, eşine Müslüman olması teklif edilir; İslâm'ı kabul etmesi halinde -başka bir evlilik engeli bulunmadığı takdirde- evlilik bağı devam eder. Müslüman olmayı kabul etmemesi halinde ise hâkim evliliğe son verir¹²⁴. Örneğin, Yahni Mahallesinden Zümrüt, gayrimüslim iken Müslüman olur ve Fatma ismini alır. Ayrıca çocukları olan beş yaşındaki oğlu İskender'in ismini Mehmet ve üç yaşındaki kızı Turfan'ın ismini ise Hatice olarak değiştirir. Bu durum üzerine eşi Ohan'a mahkemede Müslüman olması teklif edilir, fakat kabul etmez. Bunun üzerine İslam hukuku gereği kâdı, boşanmalarına (tefrîk) karar verir¹²⁵.

Erkeğin savaş veya ticari seyahatte iken ölümü ile ilgili bir haberin şahitler vasıtasıyla gelmesi halinde de hâkim, kadını tefrîk edebilir¹²⁶. Kocaları başka yerde ölen bu kadınlar, bir başkasıyla evlilik yapmak istediklerinde mahkemeye gelerek, kocalarının ahar diyara gittiğini ve orada öldüğünü, cenazelerine katılan kişilerle kanıtlayarak, mahkemeden evlenme izni almaktadırlar.

¹¹⁹ Cin, *Evlenme*, s.1 56; Bilmen, *Kamus*, C.II, s. 61-62.

¹²⁰ Cin, *Evlenme*, s. 145.

¹²¹ GŞS 33-321 (4 Şevval 1089/19 Kasım 1678).

¹²² GŞS 20-55 (1 Zî'l-ka'de 1060/26 Ekim 1650).

¹²³ İbrahim Paçacı, "Sosyal Hayattaki Değişim Sürecinde İslâm Aile Hukuku (Evlenme ve Boşanma Örneği)", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 11, Nisan 2008, s. 78

¹²⁴ Paçacı, "İslâm Aile Hukuku", s. 79.

¹²⁵ GŞS 77-1 (15 Şevval 1162/28 Eylül 1749).

¹²⁶ Vejdi Bilgin, *Fakih ve Toplum Osmanlı'da Sosyal Yapı ve Fıkıh*, İstanbul 2003, s. 92.

İbn-i Eyüb Mahallesinden Şehzade'nin kocası Nersiz üç sene önce İstanbul'da,¹²⁷ Kürtünciyan Mahallesinden Fatma'nın kocası Ahmet sekiz sene önce Kayser'de,¹²⁸ Yahni Mahallesinden Saba'nın kocası Yusuf iki sene önce Eğivar seferinde,¹²⁹ Seng-i Hoşkadem Mahallesinden Ayşe'nin kocası es-Seyyid İbrahim üç sene önce Kıbrıs'ta,¹³⁰ Çukur Mahallesinden Emine'nin kocası Mehmet 20 ay önce Kahire'de,¹³¹ Şehreküstü Mahallesinden Sara'nın, kocası Ali altı sene önce Mekke'de,¹³² Akyol Mahallesinden Raziye'nin kocası Ali üç sene önce Şam'da,¹³³ Cevizlice Mahallesinden Ayşe'nin kocası Musalli Tunus'ta,¹³⁴ Rabia'nın kocası el-Hâc Musa üç ay önce Kamaniçe Kalesi'nde¹³⁵ Tarla-yı Cedid Mahallesinden Fatma'nın kocası Abdullah dört sene önce Üsküdar'da,¹³⁶ Şehreküstü Mahallesinden Kaya'nın kocası Kara Mustafa üç sene önce İstanbul'da,¹³⁷ Kızılcamescid Mahallesinden Nenfes'in kocası İbrahim beş sene önce Edirne'de¹³⁸ Tarla-yı Atik Mahallesinden Ayşe'nin kocası Mehmet sefere giderken dört ay önce Akşehir kazasında,¹³⁹ Akyol Mahallesinden Fatma'nın eşi Mehmet beş sene önce Bulgar Sancağında¹⁴⁰ ve Sengitavil Mahallesinden Cennet'in kocası Mehmet Beşe 15 sene önce sefere giderken Konya'da¹⁴¹ öldüğü cenazesine katılan şahitlerin "*Biz cenazesinde hazır olup defin eyledik*" diye şahitlik etmeleriyle tescil edilmiş ve eşlerinin bir başkasıyla evlenmelerine izin verilmiştir.

Sonuç

17. yüzyılda Ayntâb ailesi İslam-Osmanlı hukukuna ve bulunduğu bölgenin örf ve adetlerine göre teşekkül etmiştir. Nikâh akdi yapılmadan önce evlenecek çiftlerin birbirlerini daha iyi tanıyabilmelerini sağlayan namzetlik davaları diğer şehirlere göre daha fazla görülmektedir. Bu da evlenecek kızlar üzerinde ailelerin baskısını olduğunu veya bu dönemde fazla hediye verilmediğini düşüncesini uyandırmaktadır. Evlenmenin resmen başlamasını sağlayan nikâh akdi, mahkemeden alınan izinname ile cami imamı tarafından kıyılmaktadır. Nikâh akdedilirken kız ve erkeğin rızaları alınıp, bazen de kadınların rızaları alınmadan nikâhlar yapılmakta fakat bunlar mahkeme tarafından feshedilmektedir. Yine nikâh akdi esnasında mihrlerin tespit edildiğini ve peşin mihr ile vadeli mihrin birbirine eşit olduğunu görmekteyiz. Bu dönemde Ayntâb'ın kırsal kesimlerinde mihrden başka kız babalarının yasak olmasına rağmen başlık parası aldıklarını görmekteyiz. Pek çok Osmanlı şehrinde de olduğu gibi bu dönemde de Ayntâb'da tek eşliliğin yaygın olduğu çok eşliğe rağbet edilmediği de görülmektedir.

17. yüzyılda Ayntâb ailesi İslam-Osmanlı hukukuna ve bulunduğu bölgenin örf ve adetlerine göre teşekkül etmiştir. Ancak eşler arasında yürütemeyecekleri aile birliği İslam hukukunun benimsediği talak, muhala'a ve tefrik ile gerçekleşmektedir. Bunlardan ilki talaktır. Talak yetkisi nikâh esnasında kadına verilmediği sürece erkeğe aittir. Talak ile boşanmalarda mahkemeye kayıt ettirmeye gerek olmadığından bu tür boşanma kayıtlara fazla yansımamaktadır. Ancak mahkemeye yansıyan talakla ilgili kayıtlar genellikle kocaların

¹²⁷ GŞS 27-70 (27 Receb 1076/2 Şubat 1666).

¹²⁸ GŞS 27-89 (5 Şevval 1076/10 Nisan 1666).

¹²⁹ GŞS 27-90 (Evâ'il-i Şevval 1076/6-16 Nisan 1666).

¹³⁰ GŞS 30-174 (28 Zî'l-hicce 1084/5 Nisan 1674).

¹³¹ GŞS 30-140 (6 Rebî'ü'l-âhir 1085/10 Temmuz 1674).

¹³² GŞS 32-5 (25 Muharrem 1087/9 Nisan 1676).

¹³³ GŞS 32-12 (5 Safer 1087/19 Nisan 1676).

¹³⁴ GŞS 32-62 (Evâ'il-i Cemâziye'l-evvel 1086/24 Temmuz-2 Ağustos 1675).

¹³⁵ GŞS 32-67 (Evâsıt-ı Cemâziye'l-evvel 1086/3-12 Ağustos 1675).

¹³⁶ GŞS 33-324 (14 Şevval 1089/29 Kasım 1678).

¹³⁷ GŞS 34-84 (11 Cemâziye'l-ûla 1091/9 Haziran 1680).

¹³⁸ GŞS 34-104 (13 Receb 1091/9 Ağustos 1680).

¹³⁹ GŞS 36-132 (3 Şevval 1098/12 Ağustos 1687).

¹⁴⁰ GŞS 36-171 (8 Cemâziye'l-âhir 1098/21 Nisan 1687).

¹⁴¹ GŞS 36-201 (15 Rebî'ü'l-evvel 1098/29 Mart 1687).

boşanma esnasında söyledikleri şartlarda yanlış anlaşılma varsa, kadınların boşanmanın gerçekleşip gerçekleşmediğini mahkeme kararı ile öğrenme amaçlıdır.

Karşılıkla anlaşarak boşanma olan muhala'a ya benzeyen ancak muhala'a kelimesi geçmeyen ve erkek tarafından talâk-ı bâin ile boşadığını belirtilen kayıtlara fazlaca rastlanmaktadır.

Bir diğer boşanma şekli olan muhala'a diğer şehirlerde olduğu gibi Ayntâb'da de yaygındır. Bunun en büyük sebebi bir çeşit karşılıklı anlaşarak boşanma olduğu için mahkemeye kayıt ettirme gereğidir. Tescilin amacı ileride çıkabilecek bir anlaşmazlığı bertaraf ettirmektir.

Bu dönemde uzun savaşların olmasından dolayı savaşa giden erkekler ve yine ticaret için şehir dışına çıkan erkekler eşlerini giderlerken talak veya muhala'a ile boşarlarken, boşamadan gidenler ise gittikleri yerde, dönme ihtimalleri yoksa, eşlerini talâk-ı selâse ve muhala'a ile boşamaktadırlar. Bu durumu eşlerine vekilleri veya mektup ile bildirmektedirler.

Bir başka boşanma şekli olan tefrîk yani mahkeme kararı ile boşanma da bu dönemde başvurulan bir boşanma şeklidir. Osmanlı devletinin resmi hukuku olan Hanefi hukukunun mahkeme kararı ile boşanma sebeplerine bu dönem de rastlanmazken Ancak küçük yaşta babası veya babanın babası haricindeki veliler tarafından evlendirilen küçük kızların bulûğa erdikleri anda evliliklerini, yine küçük yaşta mihrleri çok düşük evlendirilen kızların, velilerinin izni olmadan kendilerine denk olmayanlarla evlenen kızların, haberi yok iken yakınları tarafından evlendirilen kızların, gayrimüslim iken Müslüman olan kadınların ve eşleri başka şehirde ölen kadınların mahkemeye müracaatla evliliklerini feshettirdiklerini görmekteyiz.

Ayrıca 17. yüzyılda Ayntâb'te, kadınların bir bölümünün, mahkemeye gelerek dertlerini anlatabildikleri ve çoğu zaman da taraf oldukları davayı kazandıkları, mahkeme kayıtlarının tanıklığından anlaşılmaktadır.

Kaynakça

Gaziantep Şer'ıye Sicilleri [=GSS]

2, 17, 20, 21, 22, 24, 25, 26, 27, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 39, 40, 43, 45, 47, 49, 50, 51, 54, 55,77, 94, 114, 127 ve 172 numaralı siciller.

Diğer kaynaklar

- Aköz, A., (2004). "XVI. Yüzyıla ait bir nikâh defteri ve bazı değerlendirmeler", *İstem*, 3, Konya.
- Aköz, A., (2004). *Bir İmamın Nikâh Defteri (Beşiktaş Sinan-ı Cedid Mahallesi)*, Konya 2006.
- Akyılmaz, G. (2000). *İslam ve Osmanlı hukukunda kadının statüsü*, Konya.
- Aydın, M. A. (1985). *İslâm-Osmanlı aile hukuku*, İstanbul.
- Aydın, M. A. "Osmanlı hukukunda kazâi boşanma "Tefrîk", *OA*, IX.
- B. Ekinci, E. "Osmanlı aile kanunu", *Tarih ve medeniyet dergisi*, 43.
- Barkan, Ö. L. (1968). "Edirne askerî kassam'ına âit tereke defterleri (1545-1659) I" *Belgeler*, III (1966), Ankara.
- Bilgin, V. (2003). *Fakih ve toplum Osmanlı'da sosyal yapı ve fıkıh*, İstanbul.
- Bilmen, Ö. N. (1968). *Hukukî islamiyye ve ıstılahatı fıkhiyye kamusu*, c. II, İstanbul.
- Cin, H. (1988). *Eski hukukumuzda boşanma*, Konya.
- Cin, H. (1988). *İslâm ve Osmanlı hukukunda evlenme*, Konya.
- Çınar, H. (2000). *18. Yüzyılın ilk yarısında Ayıntâb şehri'nin sosyal ve ekonomik durumu*, (Yayımlanmamış doktora tezi), İÜ. Sosyal bilimler enstitüsü, İstanbul.
- Demirel, Ö. (1991). "1700-1730 Tarihlerinde ankara'da ailenin niceliksel yapısı", *Belleten*, c. LIV, S. 211, Aralık 1990- Ankara.

- Düzdağ, M. E. (1983). *Şeyhülislâm Ebussuûd efendi fetvaları ışığında 16. asır Türk hayatı*, İstanbul.
- Eken, G. (2000). “XVIII. Yüzyıl ortalarında Antep’te aile”, *SÜ. Sosyal bilimler enstitüsü dergisi*, S. 6, Konya.
- Fichter, J. (1990). *Sosyoloji nedir?* (çev. Nilgün Çelebi), Konya.
- Imber, C. (2000). “Kadınlar, evlilik ve mülkiyet: Yenişehirli Abdullah’ın Behcetü’l-fetâvâ’sında mehr”, *modernleşmenin eşiğinde Osmanlı Kadınları*, (Editör: Madeline C. Zilfi), (çev. Nemciye Alpay), İstanbul.
- Imber, C. (2004). *Şeriat kanuna, Ebussuud ve Osmanlı’da İslâm hukuku*, İstanbul 2004.
- Jaschke, G. (1964). “Türkiyede imam nikâhı”, *Sabri Şakir Ansay’ın hatırasına armağan*, (çev. Ahmet Mumcu), Ankara.
- Karaman, H. (2001). *Mukayeseli islâm hukuku*, c I, İstanbul.
- Kılıç, Rüya (2005). *Osmanlıda seyyidler ve şerifler*, İstanbul.
- Kıvrım, İ. (2009). “Osmanlı mahallesinde gündelik hayat (17. Yüzyılda Gaziantep Örneği)”, *Gaziantep üniversitesi sosyal bilimler dergisi*, 8(1).
- Molla H. (1980). *Gurer ve Dürrer tercümesi*, (çev. Arif Erkan), c.III. İstanbul.
- Mutaf, A. (2002). *XVII. Yüzyılda Balıkesir’de kadınlar*, (Yayınlanmamış doktora tezi), Dokuz Eylül üniversitesi sosyal bilimler enstitüsünde, İzmir.
- Ozankaya, Ö. (1979). *Toplumbilimine giriş*, Ankara.
- Özdeğer, H. (1988). *1463-1640 Yılları Bursa şehri tereke defterleri*, İstanbul.
- Özlü, Z. (2002). *Kassam defterlerine göre XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Gaziantep*, (Yayınlanmamış doktora tezi), AÜ. sosyal bilimler enstitüsü, Ankara.
- Öztürk, S. (1995). *Askeri kassamına ait onyedinci asır istanbul tereke defterleri (Soysa-ekonomik tahlili)*, İstanbul.
- Paçacı, İ. (2008). “Sosyal hayattaki değişim sürecinde islâm aile hukuku (evlenme ve boşanma örneği)”, *İslâm hukuku araştırmaları dergisi*, 11, Nisan.
- Pierce, L. (2005). *Ahlak oyunları 1540-1541 Osmanlı’da Ayntab mahkemesi ve toplumsal cinsiyet*, İstanbul.
- Sak, İ. & Aköz, A. (2004). “Osmanlı toplumunda evliliğin karşılıklı anlaşma ile sona erdirilmesi: muhâla’a (18. Yüzyıl Konya şer’iye sicillerine göre)”, *SÜ. Türkiyat Araştırmaları dergisi*, 15, Bahar.
- Schacht, J. (1997). “Nikâh”, *İA*, c. IX, Eskişehir.
- Schacht, J. (1997). “Talâk”, *İA*, c. XI, Eskişehir.
- Tabakoğlu, A. (1992). “Osmanlı toplumunda aile”, *Sosyo-kültürel değişme sürecinde Türk ailesi*, c. I, Ankara.
- Üçok, C. & Mumcu, A. (1976). *Türk hukuk tarihi ders kitabı*, Ankara.
- Zilfi, M. C. (2000). “Geçinemiyoruz”: 18. yüzyılda kadınlar ve hul”, *Modernleşme eşiğinde Osmanlı kadınları*, (Edt. Madeline C. Zilfi), İstanbul.